

NÉPNEVELŐK KÖNYVTÁRA 5. FÜZET.
A NÉPNEVELŐK BUDAPESTI EGYESÜLETÉNEK TULAJDONA.

Szerkeszti: PERES SÁNDOR.

II. ÉVFOLYAM. I. SZÁM.

QUINTILIANUS ÉS PLUTARCHOS.

NEVELÉSTÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

IRTA:

Dr. PACSÉRI KÁROLY

KIR. TANFELÜGYELŐ.

HUNGÁRIA
~~ANTIQUARIUM~~
Szeged, Batthyány u. 2.

BUDAPEST, 1900.
LAMPÉL RÓBERT (WODIANER F. ÉS FIAI)

csász. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása.

„Vade liber, verbisque meis loca grata saluta!”

Ovidii Tristium I. I. 1, 15.

„Én jobbnak találom, ha a gyermek a görög nyelvet tanulja előbb, mivel a latint, a mely közhasználatu, akaratlanul is elsajátíthatja; továbbá azért, mivel előbb *ugyis a görög tantárgyakat fogja tanulni, a melyektől vették a mi tantárgyaink is eredetüket.*“

Lásd Quintilianus Inst. or. I. I. 1. 12.

44022

ELŐSZÓ.

Rómában az irodalom a Sulla dictaturájától Augustus haláláig terjedő időben *arany korszakát* élte (80. Kr. e. — 14. Kr. u.), mely után a Traján haláláig terjedő időben (14. Kr. u. — 117. Kr. u.) az irodalom *ezüst korszaka* következett. Ezen korszakban a római költők a satirát és epigrammát, a latin prózát kedvelők a történelmet, szónoklattan és philosophiát művelték. Quintilianus írójának működése az ezüst korszakba esik.

A görög irodalom a Nagy-Sándor halálától Augustusig terjedő időben (336. Kr. e. — 30. Kr. e.) *alexandriai korszakát* élte. Ez időben a görög írók legtöbbször Alexandriában laktak, hová őket a Ptolemaeusok gazdag könyvtára és múzeuma vonzotta. Augustustól kezdve a római császárok fényes udvara a görög írókat is Rómába csalta és csak kevesen maradtak Alexandriában és Athénben. Ez a korszak Augustustól Justinian császárig terjed (30. Kr. e. — 529. Kr. u.), mely alatt a görög költők leginkább a tankölteményeket, a görög próza művelői a történelmet, földrajzt, szónoklattan és philosophiát kedvelték. Ezen korszakban a görög írók leginkább Rómában tartózkodnak, így Plutarchos is, ki tizenöt évvel volt csak fiatalabb Quintilianusnál s így annak ifjabb kortársai közé tartozik. Mindketten koruk sophistái ellen lépnek fel műveikben, mindketten moralisták, kik az erkölcsi jó követésére s az erkölcsi rossz kerülésére hívják fel kortársaikat; mindketten Plátó követői. Ezen rokon jellemvonások birtak arra, hogy jelen művecskémben Quintilianust és Plutarchost mint paedagogusokat párhuzamosan mutassam be. Quintilianus nevelési elveit „*De Institutione Oratoria*” czimű művében ismerteti, mely nemcsak a szónok, hanem általában „a művelt ember” neveléséről is szól. Plutarchos nevelési elveit „*Περὶ παιδείων ἀγωγῆς*” czimű művéből ismerjük, mely a gyermekek neveléséről szól.

Quintilianus említett művét nálunk először Kis János ismertette 1832-ben a „Felsőmagyarországi Minervá”-ban, majd Szenczy Imre 1847-ben a Kisfaludy Társaság Szépirodalmi Szemléjében

és 1853-ban az új Magyar Muzeum-ban, 1856-ban pedig a Kisfaludy Társaság megbízásából jelent meg Szenczy Imre „M. F. Quintilianus utasítása az ékesszólásra” című műfordítása. Mind-ezen művek azonban Quintilianus retorikáját ismertették csak, paedagogiai elveit nem fejtegették. Azért hasznos dolognak tartottam Quintilianus paedagogiáját ismertetni, melynek egész kis irodalma van már a külföldön. 1894-ben Kassán jelent meg először egy neveléstörténelmi tanulmányom „*M. F. Quintilianus nevelési elveiről*” címen. Jelen tanulmányom annak átdolgozása.

Plutarchos „Περὶ παιδων ἀγωγῆς” című művét nálunk még 1795-ben Hatvany Pál fordította le „A Cheronbeli Plutarchos könyve a gyermekek neveléséről” címen. Ezen fordításon kívül más munka nálunk nem jelent meg, mely Plutarchos nevelési elveit bővebben ismertetné. Ujabb időben Gyürky Ödön a „Közüktatás” 1888. évfolyamában ismertette rövid négy cikkben Plutarchos nevelési elveit. Jónak láttam ennél fogva Plutarchos paedagogiáját is bemutatni.

Quintilianusomat két részre osztottam. Az első részben szükségesnek tartottam az író életének és főművének, az Institutio Oratoriának ismertetésén kívül a római nevelés- és művelődésügynek vázlatos történetét is bemutatni, hogy a képnek kerete legyen. A második részben az író nevelési elveit ismertetem.

Plutarchosomban először az író életvázlatát nyujtom s irodalmi működését ismertetem röviden, azután „A gyermekek neveléséről” című művéből mutatok be szemelvényeket.

Balassagyarmaton, 1900. évi márczius hó 3-án.

Dr. Pacséri Károly.

QUINTILIANUS.

ELSŐ RÉSZ.

I. FEJEZET.

A római nevelés- és művelődésügy vázlatos története Quintilianus fölléptéig.

Rómának, mint minden a világ szinpadjáról letűnt államnak története az emberiség életében uralkodó azon általános törvényt igazolja, hogy:

„minden ország támasza, talpköve
A tiszta erkölcs, mely ha elvész,
Róma ledől, s rabigába görbed.“

Míg Róma erkölcsi alapon, a „virtus Romana“, az ősi erkölcs alapján állott, addig szellemileg s anyagilag gyarapodott; de midőn az erkölcsi alapról letért s az „elfajult hellén műveltség“-et és a „feslett kelet“ erkölcstelenségét elsajátította, nagy anyagi hatalma dacára is hanyatlásnak indult, mignem teljesen elpusztult. Az erkölcs tehát azon biztos alap, melyre az államépületnek támaszkodni kell.

A nevelés tesz valamely népet erkölcsössé vagy erkölcstelené a szerint, a mint a nevelés maga is erkölcsös vagy erkölcstelen alapon áll. Rómában a nevelés körülbelül a köztársaság utolsó századaig erkölcsös alapon állott, s addig Rómában az ősi erkölcs, a „virtus Romana“, uralkodott. Ez a régi nevelés *családi* jellegű volt. A pún, makedóniai és syriai háborúk után ezt a családi jellegű, erkölcsös nevelést egyrészt az „elfajult hellén műveltség“, ¹ másrészt a „feslett kelet“ ² erkölcstelenségei megfertőztették, s a nevelés letért a régi erkölcsös alapról, *kosmopolitikus* jelleget vett föl és Rómát azon erkölcstelen irányba terelte, mely később romlását idézte elő.

¹) Lásd: *Mangold* Lajos: Az ó-kor története. Budapest, 1886. 282 l.

²) Lásd: Ugyanott.

A régi római nevelés gyakorlati irányt követett, mely gyakorlati irány későbbben is, mikor az idegen befolyás teljesen átváltoztatta a nevelést, fönmaradt. Ez a gyakorlati irány nem engedte meg, hogy a rómaiak a görögöknek a nevelésben követett eszményi irányát magokévá tegyék, legfőlebb azt engedte meg, hogy a görög nevelésből a hasznos menjen át a római nevelésbe.

A régi római jellemnek egyik fővonása a családiasság volt. *A régi római nevelés is családi jelleget öltött*; a család volt a gyermek nevelője, az atya volt a fiúk, az anya a leányok nevelője. *A nevelés célja tisztán gyakorlati volt.* A régi római fiából jó hazafit, azaz bátor katonát és munkás polgárt, leányából pedig hitvesét, gyermekeit s hazáját egyaránt szerető házias, családias nőt igyekezett nevelni. *A nevelés eszközei a példaadás, fegyelem és szoktatás voltak.* Bizonyos családi ünnepélyeknél megnyitlak az atrium falszekrényei, melyek az ősök képszoبراит rejtették magokban s a szülők megkoszorúzták azokat s elbeszélték hőstetteiket. A fiú kikísérte atyját a mezőre s vele együtt szántott, aratott, míg a leányok otthon anyjokkal együtt fontak, szőttek. Az atya elvitte fiát a nyilvános összejövetelekre, hogy őt az állami élettel megismertesse, de elvitte barátjának vendéglakomájára is, hogy őt tisztességes szórakozásra szoktassa. Az atyától tanulta a fiú az úszást, lovaglást, fegyverforgatást és bajvívást. Az atya tanította gyermekeit az írás, olvasás és számolásra s vezette őket a törvények ismeretére. A gyermekek részt vettek szüleik vallásos gyakorlataiban, segédkeztek az áldozatok bemutatásánál.

A szülék gyermekeiket példaadás, fegyelem és szoktatás által istenfélelemre, a törvények és öregek tiszteletére, engedelmes-ségre, a beszédben és modorban való szerénységre, önerejökben való bizalomra, bátorságra, tetterőre, s a mit különösen ki kell emelnünk, szigorú erkölcsösségre, egyszóval a „*virtus Romana*“ elsajátítására vezették. Az ily nevelés volt csak képes oly jellemeket képezni, mint egy L. *Quintius Cincinnatus* dictatoré,¹ egy L. *Verginius* centurióé,² egy T. *Manlius Torquatus* con-

¹ *Q. Cincinnatus* az eke szarva mellől hívták meg dictatornak, s miután legyőzte Róma ellenségeit, az aequet, visszatért régi foglalkozásához, a földműveléshez. Lásd: Liv. I. III. c. 26—29.

² *Verginius* leányát a decemvirek egyikének Appius Claudiusnak erőszakoskodása ellen meg akarván védni, inkább kioltotta annak életét, mintsem hogy az a zsarnok kéjvágyának essék áldozatul. Lásd: Liv. I. III. c. 44—50.

sulé,¹ egy M. *Porcius Catò* censoré, kit Livius „sanctus et innocens” névvel tisztel meg.²

A fiúk tanítását a legrégibb időkben az atya, a leányokét az anya vezette, de a tehetösebb szülék már ekkor is házitanítókat tartottak gyermekeik mellett. Hogy már a legrégibb időkben is voltak iskolák, bizonyítja ezt a hagyomány, mely Romulus és Remusról mondja, hogy Gabii-ben tanultak olvasni; bizonyítja Livius, ki Verginiáról írja, hogy iskolába járt Rómában Kr. e. 449-ben. Ezen iskolák *elemi iskolák* voltak. A tanítás írás-, olvasás- és számolásra, nemkülönben a XII törvénytábla szövegének beemlézésére szorítkozott. A tanítónak neve ezen iskolákban „*ludi magister*”³ volt. A tanulók 6—7 éves korukban kezdtek járni az iskolába, hol az olvasást a szótagolás módszere szerint, az írást pedig úgy tanították, hogy a tanító előírt a tanulónak viasztáblácskájára, s ezen előírást utánozta a tanuló az ő stilusával. A számolás nehézkes volt, a mennyiben az vagy az ujjakon történt, vagy pedig kövecskékkel számoltak egy vonalzott táblácskán, az u. u. „*abacus*”-on.⁴ Az írás, olvasás és számolás képezte az u. n. *prima litteraturát*. A *ludi magister* iskolájában a gyermek tehát csak elemi ismereteket szerzett, a nyelvtannak szabályait csak valamely olvasmány magyarázásánál ismerte meg, mely olvasmány eleinte apróbb elbeszéléseket, erkölcsi mondatokat tartalmazott, csak későbbben a görög szellemi terjedésével vették elő Aesopus meséit. Hogy a római ifjút polgári kötelességeinek ismeretére vezessék, nagy súlyt fektettek a tanítók a XII törvénytábla szövegének beemlézésére.

A régi római nevelés és tanítás tehát tisztán gyakorlati irányt követett. Midőn azonban a pún és makedoniai háborúk után

¹ T. *Manlius* Torquatus consul saját fiát kivégeztette, mivel az hátrázott parancsa ellenére, a latinokkal ütközetbe ereszkedett. Az ütközetben nyert győzelmeért előbb megkoszorúzta fiát, de engedetlenségeért kivégeztette. Lásd: Liv. I. VIII. c. 7.

² Lásd: Liv. I. XXXII. c. 27.

³ A régi rómaiak az iskolát *ludus*-nak, játékhelynek nevezték, hogy gyermekeik játéknak tekintsék a tanulást s örömmel menjenek az iskolába; innen a „*ludi magister*” elnevezés, a melynek analagonja a németeknél a „*Schulmeister*”, nálunk az (iskola) mester.

⁴ Az *abacus* eleinte egy kis deszkadarab volt, melyre finom homokot hintettek s abban egyenes vonalakat húztak, s a kövecskék, melyeket e vonalakra raktak, a különböző vonalakon való elhelyezés szerint különböző értéket képviseltek. Későbbben ezen *abacus* márványlapból készült melybe rovátkákát véstek s ezekbe a régi kövecskék helyett kis, ide-oda mozgatható fatokocskákat helyeztek.

az »elfajult hellén műveltség«, s a syriai háborúk után a »feslett kelet« erkölcstelenségei kezdenek tért hódítani, nagy változások állanak be Rómában minden téren. A Pydna melletti diadal után (168. Kr. e.) ezer előkelő görög férfit, köztük Polybiost a történetíró, hoznak túszyanánt Rómába. Krates Mallotes, mint II. Attalus, Pergamum királyának követe a 2. és 3. pún háború közt lábtörés miatt kénytelen Rómában maradni (157. Kr. e.) s behozza Rómába a görög grammaticát, mely alatt nemcsak nyelvtant kell értenünk, hanem az akkoriban ismert tudományok összességét, nevezetesen: a költészet- és szónoklattant, a történelmet, a bölcsészet elemeit, az írók értelmezésére szolgáló szabályokat stb. Ezen görög férfiak a hellén műveltség első terjesztői. Az előkelő körökben csakhamar elterjed az új szellem, melynek a Scipiók, Flaminius, Aemilius Paullus lesznek leghathatósabb pártfogói és terjesztői, kik ellen már hiába küzd M. Porcius Cato (243—149. Kr. e.), a szigorú censor, a régi római jellem ez utolsó alakja; az idegen hellén műveltség mindjobban terjed. A görög nyelv lesz az előkelők társalgási nyelve, az irodalom első képviselői Quintus Ennius, Maccius Plautus, görög mintákat utánzanak, Polybios görög nyelven írja meg Róma történetét.

A görög szellem a régi családi jellegű nevelést lassankint teljesen megváltoztatja. A gyermeket többé nem a szülék nevelik, hanem görög dajkák, görög tanítók és nevelők. A római anya szegényli már gyermekének szoptatását, görög dajkára bizza azt. A gyermeket, kit azelőtt a szülék és egy-két családtag neveltek, ápoltak, most egy rabszolga, a görög »paedagogus« (nevelő) kapja kezébe; ennek önkényétől függ a gyermek. Ezen nevelő mellett egész sereg rabszolgát tartottak a szülék gyermekeik mellett; még a könyvek hordására is külön rabszolga kísérte az iskolába menő gyermeket, az u. n. capsarius. A gyermek dajkájától a görög nyelvet tanulta el, s ezen nyelvet beszélte otthon, ezen nyelv volt az iskola nyelve. A görögösség divattá lett minden téren. Ezen görögösség azonban nem azt a régi görög műveltséget ápolta, mely Görögországot egykor oly nagygyá tette, hanem egy »elfajult hellén műveltség«-et terjesztett, melyet humanitás néven ismerünk.

Ezen humanisticus vagy mondhatni kosmopoliticus nevelési irány kifejlődését nagyban előmozdította a pún háborúk után bekövetkezett meglazulása az erkölcsöknek és vallásosságnak. A pún, makedoniai és syr hábrúkból roppant kincsek birtokába jutott Róma, s ezen kincsek csak fényűzésre vezettek. »A fényűzés

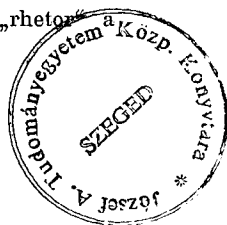
a ruházatban, vendégségekben (Graeco more bibere) és a tömerek új pipere-czikkékben mutatkozott.¹ A vallást nevetségessé igyekezett tenni már Quintus Ennius (239—169. Kr. e.) a messenei Euhemeros »isténtelen« művének lefordításával.² De nemcsak az írók, hanem magok a papok is bemocskolták a vallás tisztaságát. Nem kell tehát csodálkoznunk, hogy az erkölcsök ily körülmények közt nagyon meglazultak, különösen a házasság, melyet azelőtt szentnek, fölbonthatlannak tartottak, mindinkább elveszti nemesítő, erkölcsös jellegét. A szülék ledérsége nagyon károsan hatott a nevelésre, mert a ledér szülék mit sem törődtek gyermekeik nevelésével, erkölcstelen görög dajkákra és rabszolgákra bízta azokat teljesen.

Az iskolák is teljesen átváltoznak a görög befolyás alatt, görög iskolák létesülnek. Azelőtt, miként fentebb láttuk, elégségesnek tartották a szülék, ha gyermekeik az u. n. »ludi magister«-től az írást, olvasást és számolást sajátították el teljesen, ezeken kívül legfőlebb a XII törvénytábla beemléztetését kívánták még a tanítótól, most már nem elégszenek meg a szülék azzal, hogy gyermekeik csak az u. n. »prima litteraturá«-ban vagyis az írás-, olvasás- és számolásban nyerjenek kiképzést a tanítónál, kit ezentúl litteratornak vagy γραμματιστής-nek neveznek, hanem az elemi iskolola bevégezése után 12 éves korukban az u. n. litteratusok vagy grammaticusok iskoláiba küldik őket, kik görögül tanítanak, Homért magyarázzák, mely magyarázat nemcsak a nyelvtant, de a költészettant, irodalomtörténetet, történelmet, földrajzt, mythológiát és phylosophiát is felöleli. A grammaticusok iskoláiban írásbeli dolgozatok sem hiányoztak, sőt mielőtt még a rhetoriskolák életbe léptek volna, a grammaticusok rhetoricát is adtak elő. A ki tehát otthon a grammaticusok iskoláiban előadottakon kívül még zenét, mértant és számtant tanult, az általános műveltségre tett szert, mit a görögöknél ἐγκύλιος παιδεία-nak neveztek. Midőn azonban a nyilvános életben a szónoklat művészete játsza a főszerepet, a szónoklat művészetének úgy elméleti, mint gyakorlati előadása végett rhetoriskolák alakulnak, melyekben az u. n. rhetorok³ tanítanak, s melyekbe a római ifjak 15—16 éves korukban léptek, midőn a »toga virilis«-t öltötték magokra.

¹ Lásd: Mangold Lajos ó-kori történetét. 282. l.

² Lásd: August Boeckh, Encyclopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften. Leipzig, 1877. 540. l.

³ A görögben a »ῥήτωρ« a szónokot, míg latinban a »rhetor« a szónoklattan tanítóját jelentette.

Ezen iskolák szintén görög iskolák voltak. Találkoztak latin rhetorok is, mint Plotius Gallus, Blandus és Cestius, kik latin rhetoriskolákat alapítottak; de ezek a görög rhetoriskolákkal nem versenyezhettek, sőt tudományosságuk alacsony fokánál és erkölcstelen voltuknál fogva oly rossz hírbe jutottak, hogy Domitius Ahenobardus és Lucius Licinius Crassus censorok betiltották azokat 92-ben Kr. e.

A görög nevelés utánzása még a gymnasticára, táncra és zenére is kiterjedt; de ezeket a rómaiak sohasem ismerték el nevelési eszközökül, inkább csak szórakoztató eszközöknek tartották azokat.

Meg kell azonban itt jegyeznünk, hogy a főtebb vázolt humanisticus vagy kosmopoliticus nevelési irány csak a felsőbb köröket mételyezte meg, az alsóbb néposztály előtt ezen irány a köztársaság idejében még ismeretlen volt, csak a császárság idejében vált ezen irány általánossá.

Julius Caesar már alapított egy római monarchiát, de ennek csakhamar véget vetett Junius Brutus véres tette. Octavianusnak jobban kedvezett a szerencse. Az actiumi csata után, melyben ellenfelét, Antoniust leverte (31-ben Kr. e.), sikerült neki ravasz fogásaival a római császárságot megalapítani. Augustus nevet vett föl, egy fényes udvart alapított, mely központja lett nemcsak a politikai életnek, de a tudományoknak és művészeteknek is. Az írók, egy Vergilius, egy Horatius, Augustusnak tömjéneztek, a művészek a császár és a császári ház tagjainak szolgáltak. A római irodalom aranykora nem a népies, hanem az udvari költészet aranykora volt. A művészet minden alakjaiban a caesarismust dicsőítette. De bármily fényben úszott is a császárság, a romlás, pusztulás fergét viselte testén. Augustus monarchiája ugyanis nem az erkölcs megrendíthetetlen alapján nyugodott, annak alapját egyrészt a militarismus, másrészt a mulatságot és gyönyöröket hajhászó római csőceseléknép képezte. Augustus 300,000 emberből álló hadseregével az egész római birodalmat behálózta s ezen hadseregbe helyezte legfőbb bizalmát, másodsorban a szolgálélkü udvaronc nemességre és az uralkodótól mulatságot s gyönyöröket váró tömegre támaszkodott.

A romlottság, mely a köztársaság utolsó századában az előkelőséget áthatotta, átszármazott most a római alsóbb rendű népre is; az előkelők szétvitték azt a provinciákba, s így lassanként erkölcstelenség fészkelte be magát mindenütt. »Azon bajok, melyek a hanyatló köztársaságot erkölcsi, társadalmi és gazdasági tekintetben zavarba ejtették volt, Caesar, Augustus és más

császárok reformkísérletei dacára megmaradtak az imperium alatt is. A családi élet nőtlenség és gyermektelenség által bomlásnak indult volt; örökségelhajzás, mely bűn szörnyen el volt terjedve, gyermekek kitevése, szülőgyilkosság borzasztó módon divatoztak, és a sietség, melylyel az élet rövid perceit minden módon, különösen a lakomák gyönyöreiben, circus élveiben az ő pártjaival (kékek- és zöldekkel), állatküzdelmeivel, naumachiáival (utáNZott tengeri csatákkal), a kedélyeket elvadító gladiatori harcaival és szemérmetlen pantomimusaival élvezték, bizonyos daemoni jelleget viselt magán. Hiába keressük a szórakozásnak ama módjait, melyek az érzelmek és izlés művelésére céloznának. Ellenben a delatorok (árulók) aljas szereplése és a senatusnak még egy Caligulával és Neroval szemben is tanusított hízeltgéseit mutatják, mily messzire távozott el a büszke római szellem az ő régi szabadságérzetétől. Éppen a legrosszabb császárok állottak a tömeg kegyében, kiknek bukása nem egy ízben részvétet költött.¹ Az általános erkölcstelenség karöltve járt a hitetlenséggel. Mig a nép teljes babonáságba merült: addig a műveltebbek teljes hitetlenségbe merültek, néhány nemesebb lélek kivételével, kik a stoicismust, pythagoreismust vagy platonismust felujították, s ezekben kerestek vigasztalást. A műveltebbek hitetlenségét nagyon előmozdította az epicureismus terjedése, melynek emlíni az eclecticismus növekedett föl. A két utóbbi bölcseleti irány már a köztársaság utolsó századában is mutatkozott; Titus Lucretius Carus (98—55. Kr. e.) volt legbuzgóbb hirdetője Epicurnak, s miként tudjuk, a polyhistor M. Terentius Varro (116—26. Kr. e.) és a legnagyobb római szónok és író M. Tullius Cicero (106—43. Kr. e.), az eclecticismus hívei voltak. Nagyban virágzott a cynismus az első császárok alatt, melynek főképviselője Demetrius volt, kit Seneca többször fölemlít.² A stoicismus legbuzgóbb hirdetője volt L. Annaeus Seneca (4—65. Kr. u.), kinek kortársa volt a legnagyobb római paedagogus, M. Fabius Quintilianus. Szükségesnek tartottuk ezen bölcseleti rendszereket fölemlíteni, mert azok a nevelésre és tanításra is befolyást gyakoroltak. Épen egyrészt a stoicismus, másrészt a platonismus hatottak Quintilianusra is, kinek nevelési elveit akarjuk ismertetni.

A római nevelés az első császárok alatt még tovább haladt azon az úton, melyre a köztársaság utolsó századában lépett; s

¹ Lásd: Mangold L. ókori történetét. 361. l.

² Lásd: Seneca, dialogorum lib. VII. 18.3.

a mely a tudásban fölületességre, az erkölcsökben ledérségre vezetett.

A császárok iparkodnak a népnevelést javítani, iskolákat állítanak a nép számára; de ezek csak arra szolgálnak, hogy belőlük jó katonák kerüljenek ki. Az elemi iskolákban még mindig csak az írás, olvasás és számolásra fektették a tanítók a fősúlyt, csak a grammaticusok és rhetorok iskoláiban bővült a tananyag. Itt az u. n. artes liberalis-eket adták elő, u. m. a grammaticát, dialecticát, rhetoricát, geometriát, arithmetikát, astronomiát és musicát. Ezekhez járult még a jogtudomány, melynek művelésére később külön iskolák is alakultak. A grammaticusoktól mindenki a rhetorok iskolái felé tódult, de a rhetorok nagy része csak sophista, a ki nem az igazságot védő szónoklatot, de az igazságot felforgató furfangos fogásokat adja elő hallgatóinak; arra tanítja hallgatóit, miként lehet egy és ugyanazon dolog mellett és ellen beszélni. Ezen sophisták ellen lép föl Quintilianus is. De szavai elhangzanak a pusztában, és amint Görögországban, úgy történt Rómában is, hogy a nevelés elméletének haladásával annak gyakorlata hátra felé ment. Róma olyan orvoshoz hasonlított, ki valamely betegségnek mind jeleit, mind gyógyszerét remekül leírja, de ennek daczára is nézni kénytelen, mint törbe házába a ragály, mint söpri el családját, míg végre maga is áldozatává lesz.

II. FEJEZET.

Marcus Fabius Quintilianus rövid életrajza.

M. Fabius Quintilianus Calagurrisban,¹ Hispania Tarracensis római provinciában született Kr. u. 35. évben. Atyja rhetor volt,² ki fiát szintén a rhetori³ pályára szánta, azért sietett őt Rómába hozni, hogy ott a rhetorok iskoláit látogassa. Quintilianus Rómában korának legjelesebb rhetoraitól, Domitius Afer, Julius Secundus, Julius Africanus, Servilius Nonianus és Galerius

¹ Ma Calahorra az Ebro mellett.

² Lásd: M. F. Quintiliani *Institutionis Oratoriae* liber IX. 3, 73. Quintil. ezen művét a következő idézéseknél csak Inst. or. I. rövidítéssel fogjuk jelezni. A római számok a könyveket, az arabs számok közül az első a fejezeteket, a többiek a pontokat jelölik meg, a Bonnell által átdolgozott és Teubnernél 1874-ben Lipcsében kiadott Quintilianus szerint.

³ A latinban a „rhetor“ a szónoklattan tanítóját, a görögben a „*ὀργανιστὴς*“ a szónokot jelentette.

Trachalustól nyert úgy elméleti, mint gyakorlati oktatást. Ezek közül, saját vallomása szerint, Domitius Afer tette reá a legmélyebb benyomást.

Tanulmányainak befejezése után Quintilianus, mint 25 éves fiatal ember, Kr. u. 69. évben szülővárosába *Calagurrisba* ment vissza, hol nyolc évi tartózkodása alatt, Ausonius tanúsága szerint részint ügyvédeskedett, részint a szónoklat tanításával foglalkozott. Midőn a hispaniai légiók Servius Sulpicius *Galbát*, Hispania propraetorát császárrá kiáltották ki, s ez Nero öngyilkossága után Kr. u. 68. évben Rómába sietett, magával vitte Quintilianust is, ki tehetségeivel fölkelte a hispaniai propraetor figyelmét.

Rómában a működésnek igen szép tere vár Quintilianusra. Egy ideig még ügyvédeskedik, de nemsokára a szónoklat lesz kizárólag foglalkozása. Mint rhetor oly nagy hírnévre tesz szert, hogy a tudománykedvelő Titus Flavius *Vespasianus* császár (70—79. Kr. u.) érdemeinek elismeréseül a *szónoklat nyilvános tanítójává* nevezi ki őt és számára az állami pénztárból rendes évi fizetést utalványoz. Húsz éven át a legnagyobb buzgalommal működött Quintilianus mint a szónoklat nyilvános tanítója. Buzgalmával és hivatásának szeretetével sok jeles ifjút gyűjtött maga köré tanítványának, Martialisnak bizonyysága szerint :

„Quintiliane, vagae moderator summe iuventae,
Gloria Romanae, Quintiliane, togae.“¹

Névszerint azonban keveset ismerünk Quintilianus tanítványai közül. Martialison kívül, még csak az ifjabb Pliniusról tudjuk, hogy Quintilianus tanítványa volt, mert ezt maga Plinius bizonyítja.² Nagyon valószínű, hogy Tacitus, a történetíró is tanítványa volt, mert Tacitus s az ifjabb Plinius elválaszthatatlan barátok voltak.

Nagy kitüntetésben részesítette Quintilianust Titus Flavius Domitianus császár (81—96. Kr. u.), ki sógorának, Flavius Clemensnek és Domitilla nővérének gyermekeit bizta nevelésére, sőt későbbben érdemeinek elismeréseül a consuli méltósággal (ornamenta consularia) is megtisztelte.

Húsz évi tanítói működés után (70. v. 72. — 90. v. 92. Kr. u.) Quintilianus magányba vonult. Egyrészt a családjában bekövetkezett veszteségek, másrészt kedvező anyagi viszonyai indíthatták őt e lépésre. Neje, kit saját bizonyysága szerint idősebb korában

¹ Lásd : Martialis epigramm. II. 90.

² Lásd : Plinii epistolae. II. 14, 9. VI. 9, 3.

vett feleségül, nagyon fiatalon, tizenkilenc éves korában halt el s két fiúcskát hagyott hátra, kik közül a fiatalabbik már öt éves korában követte anyját, az idősebbik pedig néhány évvel utóbb, tíz éves korában halt meg¹. Az utóbbit nagyon sajnálta Quintilianus, mert ez volt atyai szívének büszkesége, öregségének egyedüli reménysége, ki a tanulmányokban már szép előmenetelt mutatott fel, s a kinek az atya főművét örökségül akarta hátrahagyni. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy ily súlyos veszteségek után a szerető hitves és gondos atya nyugalom után vágyott, mit annál könnyebben érhetett el, mivel anyagi viszonyai kedvezők voltak. Már mint ügyvédnek is szép jövedelme lehetett, de vagyonának nagyobb részét rhetori működése alatt szerezte. Juvenalis bizonyosága szerint szép vagyonra tett szert Quintilianus, miután az állampénztártól húzott rendes évi fizetésén kívül szép mellékjövedelem fölött is rendelkezett, így például minden tanítványától külön tandíjat szedett. Domitianus császár, nővére gyermekeinek neveléseért bizonyára szép összeget fizetett Quintilianusnak.

Ne higgyük azonban, hogy Quintilianus a nyugalomba vonulás után megszűnt a tudományokkal foglalkozni. Családi veszteségei után egyedül a tudományokban keres vigasztalást. Hosszú rhetori működésének tapasztalatait foglalja írásba. Előbb a szónoklatnak korában elterjedt elfajulása ellen lép föl: „De causis corruptae eloquentiae“ című művében, majd a korában működő rhetorok iskolái ellen száll sikra „De institutione oratoria“ című főművében, mely nemcsak a szónoklat elméletét tárgyalja, de a szónok nevelésére is kiterjeszkedik. Quintilianus ez utóbbi művén két évig dolgozott, s a legtöbb életírója számítása szerint Kr. u. 95. évben adta azt át a nyilvánosságnak.

Quintilianus halálának évéről csak annyit tudunk bizonyosat, hogy az Kr. u. 95. évben túl következett be. Dodwellnek erre vonatkozó számításai teljes hitelt nem érdemelnek. Még a legrégibb életírók sem nyújtanak Quintilianus halálának évére nézve biztos felvilágosítást.

III. FEJEZET.

Quintilianus „De institutione Oratoria Libri XII“ című művének jellemzése.

Az előbbi fejezetben közölt rövid életrajzból láthattuk, mily nagy szerepet játszott Quintilianus a római tanügy terén Vespasia-

¹ Lásd: Inst. or. I. VI. prooem. 5.

nus, Titus és Domitianus császárok idejében. A szeplőtelen jellemű tanférfiút méltán megillette ily szerep. Láttuk még előbb a római nevelésről szóló fejezetben, mennyire megromlott a római nevelés Augustus császár óta, különösen a retorikok iskoláiban. Quintilianus ily szomorú állapotok dacára sem csügged, s miként egykor a görögöknél küzdött Sokrates korának sophistái ellen, ép oly erélylyel száll sikra Quintilianus korának retorikai ellen. Húsz éven át az iskolában küzd nemes példájával, majd mikor családi veszteségek a nyilvános működés teréről a magányba szöktetik őt, „éjjel-nappal“¹ dolgozik „De institutione oratoria“ című művén, a melyben különösen korának retorikait bírálgatja.

Az alapelveket, melyek Quintilianust, művének szerkesztésénél vezették, maga Quintilianus ismertette meg velünk művének előszavában,² hol ezeket írja: „A kik a szónoki művészetről írtak valamit, abból a szempontból indultak ki, hogy az, a mit írtak, olyanoknak szól, kik a tudománynak minden más nemét elsajátították, csak még a szónoki művészetet kell elsajátítaniok; akár azon okból, mivel az elvégzett tanulmányokat mint csekélységet megvetették; akár azért, mivel a tanszakok megfelelő felosztása miatt nem tartották kötelességüknek ezen csekélységekkel foglalkozni; akár azért — és ez a legvalószínűbb — mivel ezen bár szükséges, de e fitogtatást kizáró dolgokkal tehetségüket nem mutathatták ki, miként az épületnél is csak a kiálló falak látszanak, de az alap el van rejtve. Ezekkel szemben az én véleményem az, hogy a szónoki művészetre nézve egy tudomány sem idegen, és hogy egy tudományban sem lehet tökéletességre jutni ez alapelvek ismerete nélkül; azért én szívesen foglalkozom ama csekélységekkel, melyek nélkül nagyobb dolgokat el nem érhetünk; a szónokot tehát, kit föl kell nevelnem, csecsemő korától kezdve akarom vezetni. A szónokot pedig tökéletes, becsületes emberré akarom nevelni, kitől nemcsak a beszédben való kiváló ügyességet, de a lélek összes erényeit megkívánom.“ Quintilianus tehát nemcsak a szónoklat elméletét nyújtja művében, de megállapítja azon elveket is, melyek alapján a fiatal római szónokká kell nevelni s a szónok neveltetését nem a retoriskolába való belépéstől, de már csecsemő korától (ab infantia) kezdi. Nagyon hangsúlyozza Quintilianus, hogy a szónok tökéletes, becsületes ember legyen, a ki tehát nemcsak kitűnő beszélő képességgel, hanem a

¹ „Diebus ac noctibus“, lásd: Inst. or. I. VI. prooem. 2.

² Lásd: Inst. or. I. I. prooem. 4—5.

lélek minden erényeivel föl legyen ruházva. Quintilianus tehát nemcsak a szónok, hanem általában „a művelt ember“ neveléséről is szól, azért műve nemcsak a szónokot érdekli, hanem a paedagogusra nézve is fontos.

Kämmel, Schmid K. paedagogiai encyclopaediájában három főmozzanatot tüntet fel Quintilianus művében. Az első főmozzanat az, hogy Quintilianus művében nagyon hangsúlyozza, miszerint nem elégséges a szónokot a szónoklat elméletével és gyakorlatával megismertetni, hanem szükséges dolog a szónok nevelésével is foglalkozni, ha azt akarjuk, hogy a szónok tökéletes legyen; Quintilianus tehát első sorban a nevelési föladat (pädagogische Aufgabe) tudatára emelkedett. A második főmozzanat Quintilianus művében az, hogy a nevelést erkölcsi alapra fekteti; a harmadik főmozzanat végül az, hogy Quintilianus a régi görög és római mintákhoz való visszatérést hangsúlyozza. Művének tizedik könyvében megnevezi és röviden jellemzi azon görög és római írókat, kiknek követését ajánlja. Ezek élére Demosthenest és Cicerot állítja.¹ Különösen Cicerot tanulmányozta és követte Quintilianus. Műve úgy tartalmát, valamint alakját tekintve, Ciceronak „De oratore“ című művére emlékeztet; de Quintilianusnál jobban domborodnak ki a paedagogiai és didactikai elemek, mint Ciceronál.

Quintilianus korában már nem szerették Cicero nyelvezetét, melyet a művészi körmondatok nehézkesnek tüntettek fel, azért Quintilianus korához alkalmazkodott s rövidebb kifejezésmódra törekedett, de mégsem követte kora íróinak darabos előadását.

Quintilianus műve, kitűnőségei alapján, már a legrégibb időkben is kedvelt könyv volt a tudomány csarnokaiban. Hieronymus említi, hogy Quintilianusnak „Institutionis oratoriae XII libri“ című művét az ő idejében az iskolában tankönyvül használták.² A középkorban a rhetoricát, a hét szabadművészet (artes liberales)³ egyikét nagyjából Quintilianus műve szerint tanították. A renaissance szintén nagyrabecsülte Quintilianust. 1470-ben Rómában jelenik meg az Institutio oratoria első nyomtatott

¹ Lásd: Inst. or. l. X. 1. 39 és 112.

² Lásd: Hieronymus ad Rusticum monachum 12.

³ Gramm-(atica) loquitur; Dia-(lectica) vera docet; Rhe-(torica) verba colorat;

Mus-(ica) canit; Ar-(rithmetica) numerat; Geo-(metria) ponderat; As-(tronomia) colit astra.

Ezen vers felsorolja a hét szabad művészetet, melyek közül az első három az u. n. triviumot, a négy utolsó a quadriviumot képezte.

kiadása Jo. Anton. Campanus előszavával s ugyanazon évben egy második kiadás jelenik meg ugyancsak Rómában, de Jo. Andreas Episc. Alirensis előszavával. Azontúl következő négy században különösen Velenczében, Párisban, Lyonban, Genfben, Kölnben, Oxfordban és Lipcsében sűrű egymásutánban lát napvilágot az *Institutio oratoria*. Nagy tekintélyt szereztek Quintiliusnak XIV. Lajos idejében Fénelon, Pascal és különösen Rollin. Nagy Frigyes hivatkozással Rollinra, elrendeli az *Institutio oratoria* használatát a porosz iskolákban.¹ Spalding nagy kiadása² ismét Quintilianusra fordította nemcsak a philologusok, hanem a paedagogusok figyelmét is. Egész kis irodalom fejlődött ki, mely nemcsak az *Institutio Oratoria* szövegének kiadására szorítkozott, hanem a bennök foglalt paedagogiai elvek fejtegetésére is kiterjedt. A legújabb kiadások közt Bonnel kiadása³ mondható a legjobbnak, melyet mi is követünk. Hazánkban Kis János,⁴ Szenczy Imre,⁵ Holub Mátyás,⁶ Farkas József⁷ és dr. Sárffy Aladár⁸ foglalkoztak Quintilianussal.

¹ Cabinettsordre an den Minister Zedlitz von 5. Sept. 1779.

² M. Fabii Quintiliani de institutione oratoria libri XII. Ad codicum veterum fidem recensuit et annotatione explanavit G. Lud. Spalding. I—V vol. Lipsiae 1798—1816.

³ M. Fabii Quintiliani Institutionis Oratoriae libri XII. Ad fidem codicum manu scriptorum recensuit Eduardus Bonnel. Vol. I. II. Lipsiae apud Teubnerum. 1874.

⁴ Lásd: Kis János a „Felsőmagyarországi Minervában“ 1832. 745. l.

⁵ Lásd: Szenczy Imre a Kisfaludy-Társaság Szépirodalmi Szemléjében. 1847. 357. l. — Ugyanaz az „Uj Magyar Muzeum“-ban 1853. I. kötet 386. l. — Ugyanaz „M. F. Quintilianus utasítása az ékesszólásra.“ Pest 1856. Szenczy Imrénének Toldi Ferenc által bevezetett ezen műve, miként ezt a jeles műfordítónak I—IV. lapra terjedő előszavából tudhatjuk, csak a rhetorikai részeket ismerteti Quintilián művéből.

⁶ Lásd: Holub Mátyás M. F. Quintiliani Inst. or. l. X, Pest 1872. — Ugyanaz: az előbbi műnek fordítása, Pest 1873.

⁷ Lásd: Farkas József: Quintilianus pályaválasztása. Kolozsvár 1883. Ezen mű dr. Pilz Károly Quintilianusa (Quintilianus. Ein Lehrerleben aus der römischen Kaiserzeit, nach Wahrheit und Dichtung entworfen von Dr. Karl Pilz. Leipzig 1863.) alapján készült, miként azt szerző művének 89. lapján maga is említi. Pilz az ő művében párbeszédbe fonja Quintilianusról tett tanulmányait és sok adatot, mi tudományos bizonyítás hiával van, sző Quintilianus életrajzába, hogy kerek életképet adhasson olvasóinak. A párbeszédes alakot Farkas J. is megtartja.

⁸ Dr. Sárffy Aladárnak „A classicusok rhetoricája“ címen, 1890-ben megjelent kitűnő úttörő műve Quintilianus rhetoricájával is foglalkozik.

IV. FEJEZET.

**Paedagogiai elemek Quintilianus „De Institutione Oratoria Libri XII.“
cízü művében.**

Quintilianus maga tünteti fel »Institutio oratoria« művének tartalmát röviden, midőn ezeket írja: « Az első könyv mindazt tartalmazza, a mi a rhetor működését megelőzi. A második könyvben a rhetornál előadandó alapelemeket és a rhetorica mivoltáról szóló tanokat fogom ismertetni. A következő öt könyv (3, 4, 5, 6, 7) a feltalálásról — inventióról — szól, hol az elrendezést — dispositiót — is tárgyalom. A következő négy könyv (8, 9, 10, 11) a kifejezést — elocutiót — adja elő az emléztetés — memoria — és előadás — pronuntiatio beleszövésével. Az utolsó könyv a szónok végleges kiképzéséről szól.¹ Paedagogiai jellegű tehát főképp az első és második könyv, de azért a többi könyvekben is találunk sok paedagogiai elemet a szónoklat elméletének fejtegetésébe vegyülten.

Nézzük most közelebbről az első s második könyvet, a melyekben találhatók legfőképp Quintilianus paedagogiai elvei. Az első könyv I. fejezetében a házi nevelésről szól Quintilianus, még pedig a csecsemőkortól kezdve a hetedik életévig (ab infantia usque ad primam pueritiam). A 2. fejezet azt a kérdést fejtegeti, hogy a gyermekek 7. életéve után mi hasznosabb, iskolába küldeni, vagy továbbra is otthon tartani őt? A 3. fejezet arról szól, hogyan kell a gyermek tehetségeit vizsgálni és azok különbözőségét tekintetbe venni? Ezután a 4–8. fejezetekben meghatározza Quintilianus, hogy a grammaticus mit tanítson. A grammaticus először is a szoros értelemben vett grammaticát adja elő (a 4. fej.), azután a stilisticát, etymológiát és orthográphiát (az 5–7. fej.). Ezután jön az olvasmány és a költők magyarázata, melybe a grammaticus a criticát, metricát, astronomiát és a rhetorica elemeit is beleszöje (a 8. fej.). A 9. fejezetben kijelöli Quintilianus az anyagot, melyet a grammaticus szóbeli és írásbeli gyakorlatok feladásánál használ. A 10. és 11. fejezetekben előadja még, hogy a jövőendőbeli szónokra nézve nagyon szükséges a zene és geometria ismerete (a 10. fej.), nemkülönben a helyes kiejtés és a természetes tagmozgatás elsajátítása (a 11. fej.). A 12. fejezet azon kérdésre felel, vajjon többféle tárgyat tanulhat-e az ifjuság egyidejűleg?

¹ Lásd: Inst. or. I. I. prooem. 21. 22.

A második könyv a rhetor tanításáról szól. Az I. fejezet azon kérdést fejti meg, mikor kell az ifjút a rhetornak átadni? A 2. fejezet a tanító tulajdonságairól szól. A 3. fejezet azon kérdéssel foglalkozik, vajon a legjobb rhetorhoz kell-e vinni az ifjút mindjárt kezdetben? A 4. fejezet az első írásbeli dolgozatokról, az 5. fejezet a történetírók és szónokok műveinek olvasásáról, a 6. fejezet az írásbeli feladatok beosztásáról és kezeléséről, a 7. fejezet az emléztetésről szól. A 8. fejezet azon kérdésre felel, vajon a tanítás az egyesek tehetségeihez alkalmazkodjék-e? A 9. fejezet a tanulók kötelességeit adja elő. A 10—21. fejezetekben a rhetorica lényegéről, céljáról, beosztásáról, hasznáról, tárgyáról szóló kérdéseket tárgyalja Quintilianus, melyek csak a szónokot, s nem a paedagogust érdeklik.

Az első és második könyvön kívül különösen a tizedik, tizenegyedik és tizenkettedik könyvben találhatunk paedagogiai elemeket. A tizedik könyv például arról szól, hogyan kell valamit írni (3. fejj.); hogyan kell az írottat kijavítani? A tizenegyedik könyvben a 3. fejezet az emléztetésről szól. A tizenkettedik könyvben az 1. fejezet azt fejtegeti, hogy a szónok csak erkölcsileg jó ember (vir bonus) lehet.

Az előadottakból láthatjuk, hogy Quintilianus a nevelésnek három fokát különbözteti meg: először a házi nevelést ismerteti, majd a grammaticus, végül a rhetor iskolájában eszközlendő kiművelésről szól. A házi nevelésről az első könyv 1. fejezete, a grammaticus működéséről az első könyvnek 4—12. fejezete, a rhetor működéséről, és pedig általános működéséről a második könyv, különös, azaz a rhetorica elméletét részletező működéséről a többi tíz könyv szól. Minket, mint fönnebb említettük, főképp az első és második könyv érdekel, mint a melyek Quintilianus paedagogiai elveivel ismertetnek meg, a többi könyvek, melyek a rhetorica elméletét s a szónok működését az életben fejtegetik, csak annyiban érdekelnek, amennyiben paedagogiai elemeket is rejtenek magukban.

Ha az első könyvet összehasonlítjuk a másodikkal, azt fogjuk találni, hogy a rhetor működéséről szóló második könyvben nemcsak a rhetorra, hanem a grammaticusra vonatkozó paedagogiai elemek is találhatók. A mit például Quintilianus a második könyv 2. fejezetében mond a tanító kötelességeiről, vagy amit a 3. fejezetben a legjobb rhetor választásáról állít, az a grammaticusra is vonatkozik, mint azt maga Quintilianus is bizonyítja.¹ A második

Lásd: Inst. or. I. II, 2. 1. és 2.

könyvnek a rhetor általános működését ismertető része tehát szorosan összefügg az első könyvvel; azért mi nem fogunk külön a grammaticus, külön a rhetor, hanem általában a tanító működéséről szólni.

Ismertetni fogjuk a következőkben Quintilianus paedagogiai nézeteit először a házi nevelés, másodszor az iskolai nevelésről s e kettő közé ékeljük majd Quintilianus fejtegetéseit arról, mi hasznosabb a gyermek 7. életéve után, iskolába küldeni vagy továbbra is otthon tartani őt? Művünk második részének fejezetei tehát lesznek:

1. fejezet. A házi nevelés a gyermek születésétől annak hetedik életéveig.

2. fejezet. Mi hasznosabb a gyermek hetedik életéve után, iskolába küldeni vagy továbbra is otthon tartani őt?

3. fejezet. Az iskolai nevelés.

1. cikkely. A tanító tulajdonságai.

2. cikkely. A tanuló tulajdonságai.

3. cikkely. A tantárgyak.

MÁSODIK RÉSZ.

I. FEJEZET.

A házi nevelés a gyermek születésétől annak hetedik évéig.

1. »Az emberek többsége könnyen gondolkozik és kész a tanulásra.«¹

Quintilianus ezen állításával nem azt akarja mondani, hogy az embereknek többsége kiváló szellemi tehetségekkel rendelkezik, ő itt csak azon általános észtehetséget érti, mely az embert az állattól megkülönbözteti, a mely tehát minden emberben föltalálható. Azért az 1. pont élére állított szavaihoz ezeket csatolja: »Ez (a könnyű gondolkodás és a tanulásra való készség) ugyanis az ember természetében rejlik; valamint a madarak röptésre, a lovak futásra, a vadak dühöngésre születnek: úgy nekünk az észműködés és eszesség sajátunk, azért hiszszük, hogy a lélek égi származású. A természet rendje szerint hülyének és nehézfejűnek éppoly kevéssé születik az ember, mint testére nézve szörnynek; és az ily szörnyszülöttek nagyon is ritkák. Szolgáljon bizonyágul a legtöbb gyermekben mutatkozó remény, mely ha idővel elenyésczik, világos dolog, hogy nem a természet, hanem az ápolás (neve-

¹ Lásd: Inst. or. I. 1. 1.

lés) volt hiányos. Megengedem, hogy észtehetségre fölülmulja az egyik a másikat, de csak annyiban, hogy többet vagy kevesebbet visz véghez; nincs azonban senki, a ki tanulásban semmire sem ment volna. A ki ezt megfontolja, mihelyt atyává lett, gyermekének kiképzésére a legnagyobb gondot kell fordítania.¹

Quintilianus is tanította tehát azon paedagogiai alapelvet, mely szerint minden ember, ki természetszerűen fejlődött, bizonyos »általános műveltségre«² vezethető azon észtehetségénél fogva, mely velé születik. Ha ezen általános műveltség valakiben hiányzik, úgy ezt csakis a nevelés és nem a tehetségek hiánya okozza. Ezen paedagogiai alapelvből folyik a nevelésnek szükségessége. Az emberben vannak ugyan bizonyos tehetségek (dispositiók), de ezek a nevelés nélkül nem fejlődhetnek ki. Ez a nevelés pedig annyira szükséges az embernek, hogy nélküle az embernek nemcsak szellemi, hanem physikai élete sem fejlődhetik ki.

2. »Az atya, mihelyt fia születik, először is a legjobb reményeket táplálja felőle; annál inkább fogja gondját viselni mindjárt kezdettől fogva.«³

Quintilianus buzdítja az atyát, hogy gyermeke felől, mihelyt a világra jön, a legszebb reményeket táplálja. És valóban sohasem tudhatjuk mi rejlik a kis gyermekben, még ha valami csekélyebb testi hibával jön is a világra? Hány pupos és sánta gyermekből vált már jeles ember! Quintilianus buzdítja a szülét, hogy a legjobb reményeket táplálja gyermeke felől, s akkor nagy gondot fog arra fordítani mindjárt születésétől kezdve.⁴ A szülék legyeknek tehát a gyermek első nevelői.⁵ Lássuk a következőkben, mit kíván Quintilianus a szüléktől?

3. »Azt óhajtom, hogy a szüléknek fölötte nagy legyen a műveltségök. De nemcsak az atyákról szólok. Mert hogy a Gracchusok

¹ Lásd: Inst. or. I. I. 1, 1—3.

² Herder (Werke zur Phil. u. Gesch. 1813. II. 354. l.) Rousseau (Emile, 1813. Liv. III. 68—70. l.) és a paedagogusok legtöbbje szerint minden ember, ki természetszerűen fejlődött, bizonyos általános műveltségre vezethető nemcsak, de szükséges is, hogy arra vezethettség.

³ Lásd: Inst. or. I. I. 1, 1.

⁴ Az ember az összes földi lények közt a legtehetetlenebb, midőn a világra jön, tehát legjobban szorul rá a nevelésre, »mely nélkül ember emberré nem is lehet«, Kant szerint. (Lásd: Rink Über die Pädagogik 1803. 7. l.)

⁵ »A természet és Isten törvénye« szerint a szülék a gyermek első nevelői. (Lásd: Garamszeghi Lubrich A. Neveléstudomány. 1871. I. k. 348. l.)

ékesszólók lettek, arra nem kis hatással volt a történetírás tanúsága szerint az ő anyjok, Cornelia, kinek művelt nyelvezete leveleiben is fönmaradt. De azon szülék is, kiknek nem volt alkalmuk valamit tanulni, ne fordítsanak gyermekeik tanítására csekélyebb gondot, hanem éppen ezen okból még szorgalmasabbak legyenek a többi dologra nézve.¹

Quintilianus óhajtja, hogy a szülék ismerete olyan legyen, miszerint a gyermekeknek tanulmányaikban utbaigazítást nyújthassanak. De nemcsak az atyától kívánja a tudományok ismeretét, hanem az anyától is. Az anyák példájaúl odállítja Corneliát, a Gracchusok anyját, kinek még életében emeltek a rómaiak szobrot »Cornelia Mater Gracchorum« felírással, anyai erényeinek dicsőítéseül; a ki fiainak nemcsak pyhsikai, hanem szellemi nevelésével is foglalkozott. Ha a szülék tanulatlanok, ez ne szolgáltatson okot arra, hogy gyermekeiket is tudatlanságban hagyják, sőt inkább okúljanak a magok tudatlanságán és gondoskodjanak jó nevelő és tanító erőkről, a mennyire tőlük telhetik, hogy gyermekeik ne váljanak hozzájuk hasonlókká. De azután bízzanak meg a jól megválasztott nevelőkben és tanítóokban, mert semmi sem hátráltatja a nevelők és tanítók működését annyira, mint a neveléshez és tanításhoz nem értő szülék beavatkozása és parancsolgatása! Quintilianus figyelme arra is kiterjed, hogy kik és milyenek legyenek a gyermek ezen nevelői és tanítói csecsemőkorától kezdve.

4. »A dajkáknál legfőképp az erkölcsi viseletre kell ugyan tekinteni, de beszélni is helyesen tudjanak.« Ezeket fogja először hallani a gyermek, ezek szavait igyekszik majd utánmondani. Természetünknel fogva pedig azokhoz ragaszkodunk leginkább, a miket kisdéd korunkban tanultunk; valamint fönmarad a megtöltött új edényben az íz,² s nem nyerheti vissza többé elvesztett előbbi fehérségét a festett gyapjú. Minél rosszabbak az első példák, annál makacsabban tapadnak azok ránk. Mert a jó könnyen átalakúl rosszszá, de a bűn mikor változik erénynyé? Még kisdéd korában se szokják a gyermek oly beszédhez, a melyet később el kelljen hagynia. A többi cselédre nézve, kik között a gyermek felnővekedik, ugyanaz áll, mint a mit a dajkákról mondtunk.³

¹ Lásd: Inst. or. I. I. 1, 6, 7.

² Horatius is mondja (Epist. I. 2. 69): Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu.

³ Lásd: Inst. or. I. I. 4, 5, 7.

Quintilianus a szülék figyelmét a dajkák és a többi, gyermekeiket környező cselédnek¹ jó megválasztására hívja fel s kívánja, hogy azok tiszta erkölcsűek és helyesen beszélők legyenek. Bár szívökre vennék ezt az igazságot különösen korunkban a szülék! A dajkák, Quintilianus szerint,² a gyermek életének legalább három első évében legyenek annak nevelői. A gyermek későbbi nevelői és tanítói az úgynevezett paedagogusok legyenek. Ezekről már többet kíván Quintilianus, mint a dajkáktól.

5. »A paedagogusokra nézve ezen (a dajkákra és a többi cselédre vonatkozó) követelményeken kívül még az is áll, hogy vagy teljesen képzettek legyenek és erre kell mindenekelőtt figyelni, vagy legalább tudják, hogy nem képzettek. Nincs ugyanis rosszabb annál, mint ha valaki az elemi dolgok ismeretén kívül alig tud valamit, s mégis azt képzei magáról, hogy sokat tud. Az ilyen ugyanis nem enged, sőt a tanításra jogot igényel, többnyire gőgös ostobaságait zsarnoksággal és szenvedélyességgel tukmálja növendékeire. Az ilyen nagyon megrontja növendékeinek erkölcsseit.«³

Quintilianus nagyon hangsúlyozza, hogy a gyermek nevelői és tanítói: a paedagogusok⁴ alapos képzettségűek legyenek, vagy ha már hiányzik nálok az alapos képzettség, legalább ismerjék be ezen hiányt. A féltudós paedagogus nemcsak a tudatlanságot, de az erkölcstelenséget is terjeszti. Quintilianus korában nagyon sok ilyen féltudós paedagogus volt Rómában;⁵ ezekre vonatkozik Quintilianus korholása.

Miként láttuk, Quintilianus a gyermek nevelőivel és tanítóival szemben szigorú követelményekkel lép föl, melyeknek ha meg nem tudnának felelni, kívánja, hogy legalább álljon valaki fölöttük,

¹ Több rabszolga állott az előkelő római gyermekének rendelkezésére. Még a könyvek hordozására is egy külön rabszolga kísérte a gyermeket az iskolába, az u. n. „capsarius.”

² Lásd: Inst. or. I. I. 1, 16.

³ Lásd: Inst. or. I. I. 1. 8, 9.

⁴ A római előkelő családok már a köztársaság utolsó századában kezdtek gyermekeik mellé görög paedagogusokat fogadni; de ezek eleinte csak a gyermekek felügyeletével bíztak meg, csak később, az első császárok óta, lettek azok a gyermekek nevelői és tanítói is egyúttal.

⁵ Plutarch „De educatione liberorum” 7. alatt panaszkodik, hogy a görög paedagogusok műveletlenek és rossz erkölcsűek. A görög rabszolga ugyanis csak a legvégső esetben, ha már más alkalmazást nem talált, állt be paedagogusnak, persze csekély fizetéssel. A ledér szülék nem a képzettséget, hanem a pénzkérdést tekintették a paedagogus alkalmazásánál irányadónak.

a ki őket ellenőrizze és hibáikat, melyeket a tanításnál elkövetnek, kijavítsa.¹

6. »Én jobbnak találom, ha a gyermek a görög nyelvet tanulja előbb, mivel a latint, a mely közhasználatú, akaratlanul is elsajátíthatja; továbbá azért, mivel előbb úgyis a görög tantárgyakat fogja tanulni, a melyektől vették a mi tantárgyaink is eredetüket. De nem óhajtom, hogy ez oly szigorú pontossággal foganatosíttassék, miszerint a gyermek egy ideig csak görögül beszéljen, vagy tanuljon, miként az többeknél szokásos. Nemsokára következék tehát a latin nyelv és haladjon azzal párhuzamosan. Csak így lesz majd lehetséges, ha mindkét nyelv tanítására mindjárt kezdettől fogva egyenlő gond fordított, hogy egyik sem lesz a másiknak ártalmára.«²

Quintilianus megengedi, hogy az anyanyelv mellett egy idegen nyelvet is tanuljon a gyermek, sőt a görög nyelv tanulását a latin elébe helyezi. És ezt azzal okadatozza, hogy a latin nyelvet akaratlanul is, tanítás nélkül, általános használatánál fogva haladás útján tanulja meg a gyermek; majd azt hozza fel, hogy az iskolában a gyermek először a görög tantárgyakat fogja megismerni s csak azután a latin tantárgyakat, melyek amazoktól vették eredetüket. De csakhamar kövesse a görög nyelv tanulását a latiné, hogy azután tanulásuk párhuzamosan történjék.³ Quintilianus tehát nem barátja azon nézetnek, mely az idegen nyelvnek az anyanyelv kárára való művelését megengedi.⁴

Ezek után Quintilianus azon kérdésekre felel még: mely korban kezdje meg a tanulást, mit és hogyan tanuljon a gyermek?

7. »Némelyek nem helyeselték, hogy a gyermek hét éves kora előtt taníttassék a tudományokra, mert szerintök a gyermek csak

¹ Lásd: Inst. or. l. I. 1, 11.

² Lásd: Inst. or. l. I. 1, 12–14.

³ Ezernyolczszáz év előtt belátták, hogy a latin tudomány a görög nélkül nem élhet, mert az akkor élő rómaiak jól tudták, hogy honnan eredt az ő tudományuk. S ma mégis találkoznak olyanok, kik a latin tudományt a görög tudománytól el akarják választani, mintha a patakot el lehetne választani a forrástól.

⁴ Quintilianus panaszkodik, hogy a görög nyelv művelése többeknél az anyanyelv kárára történik. (Non tamen velim, ut diu tantum Graece loquatur aut discat sicut plerisque moris est.) Napjainkban is gyakran az angol, francia vagy német művelése magyar anyanyelvünk kárára történik. Persze ezután oly zagyvalékot beszél a gyermek, mint a milyent egyszer egy kis grófnő, kinek családjánál nevelősködtünk, beszélt: „Regardez, ez grün,“ azt akarván mondani: „Nézzen csak ide, ez zöld.“ Kár bizony a mi szép csengésű honi nyelvünket így elhanyagolni.

ezen korban lesz képes a tantárgyakat megérteni s a tanulás fáradságát elviselni. Jobb azonban Chrysipussal tartani, aki a gyermek képzésében egy percnyi mulasztást sem enged meg. Ezen bölcs ugyanis, noha a dajkáknak három évet szánt, mindazonáltal óhajtja, hogy a kisdedek elméjét már ezek is műveljék, a legjobb alapelvek szerint. S miért ne volna eszművelésre is alkalmas a kor, mely már erkölsképzésre alkalmas? Jól tudom ugyan, hogy ezen egész idő alatt, melyről szólok, alig lehet annyit tenni, a mennyit utóbb egyetlen egy esztendő alatt. Ne hagyjuk tehát az első éveket elveszni, annál inkább ne, mivel a tudományok elemei csupán az emlékező tehetségen alapulnak, a mely nemcsak hogy meg van már a gyermekben is, de sőt abban a leghivebb szokott lenni. Jól ismerem az emberkorokat s nem vagyok az, a ki a kisdedeket rögtön zaklatni akarjam s tőlök kitartó munkát követeljek. Sőt nagyon kell őrizkedni, hogy a gyöngé lélek a tudományokat, melyeket még nem szerezhet meg, ne gyűlölje, s azoknak egyszer megízlelt keserűségétől az éretlen éveken túl is rettegjen. Játék legyen ez a tanulás: majd később majd dicsérés legyen a tanulásra vezető inger, és hagyjuk örvendezni a gyermeket, ha valamit mondott, mintha az, a mit mondott, már valamit érne. Olykor-olykor akarátja ellenére is taníttassék jelenlétében egy más- hozzá hasonló gyermek, kit megirigyeljen; versenyezzen néha és hagyjuk őt azon hiszemben, hogy másokat túlhaladott; végre serkentessék jutalmakkal is, melyek korának megfelelnek.«¹

Quintilianus először azon kérdést fejtegeti, mely korban kezdje meg a tanulást és mit tanuljon a gyermek? Hesiodos,² Eratosthenes³ és más írók azt tartják, hogy a gyermeket hetedik életéve előtt nem kell tanulásra fogni. Ezekkel szemben Quintilianus Chrysippussal⁴ tart, ki már a dajkától is követeli, hogy a

¹ Lásd. Inst. or. I. I. 1. 15—17, 19, 20.

² Hesiodos a 9. században élt Kr. e., ki Homeros mellett Görögország egyik legnagyobb epos-költője volt. Míg azonban Homeros Ióniában a hősi eposnak volt megalapítója, addig Hesiodos Boeotiában a vallásos és tanító epost. („Θεογονία“ „Εργα και ημέραι“) alapította meg.

³ Eratosthenes az alexandriai könyvtár előljárója (276—196. Kr. e.) a tudományos geographia megalapítója volt. („Γεωγραφικά“).

⁴ Chrysippus, az először Zeno hirdette stoicus bölcsélet felújítója és megalapítója (280—207. Kr. e.) nagyon termékeny író volt; mintegy 700 művet írt (physikát, logikát, ethikát, nyelvészeti stb. munkákat).

gyermek elméjét művelje.¹ Mivel pedig az emlékező tehetség a gyermekben hetedik éve előtt is megvan már, sőt ekkor a leghívebb szokott lenni, a tudományok elemeire, melyek alatt Quintilianus az írást, olvasást, a glossákat, az erkölcsi mondatokat, a jeles férfiak, különösen a költők könnyen érthető mondásait érti,² már hetedik életéve előtt kell tanítani a gyermeket.³ Quintilianus azután kifejti, hogyan tanuljon a gyermek? Nem követel ő a gyermektől kitartó munkát, sőt nagyon hangsúlyozza, hogy a gyöngyeleket nem szabad túlterhelni. Játék legyen szerinte a tanulás; a gyermek a tudományok elemeit játszva sajátítsa el.⁴ A követke-

¹ Herbart is nagyon óhajtja, hogy a gyermek nevelésére már annak három első életévében nagy gondot fordítsunk. A testi nevelés mellett ne hanyagoljuk el a szellemi nevelést. Azért míg egyrészt azt kívánja, hogy a gyermek érzékszerveit foglalkoztassuk különféle játékszerek nyújtásával s engedjünk szabad mozgást a gyermeknek, hogy tagjait használni tanulja; addig másrészt azt is óhajtja, hogy távolítsunk el tőle minden rossz benyomást, melyet a felnőttek szenvedélyessége szokott előidézni, ne engedjünk mindig a gyermek kívánságainak, sőt többször éreztessük vele, hogy a felnőttek segítségére szüksége van, vigyázzunk végül beszédére, hogy valami helytelen kiejtést meg ne szokjék. (Herbart. Allgemeine Pädagogik und Umriss pädagogischer Vorlesungen. Bearbeitet von Karl Richter. Leipzig. 1876. 225, 226. 1.)

² Quintilianus maga jelöli meg ezeket, mint a tudományok elemeit. Inst. or. I. I. 1, 35—37.

³ Herbart, az 1. jegyzet alatt idézett művében behatólag tárgyalja (226—234. lapon) a gyermek nevelését a 4—8. életévig terjedő korban. A gyermeket most már kissé szabadjára kell eresztetni, de azért vigyázni kell rá, hogy valami helytelen szokást el ne sajátítson. Szoktassuk őt az emberek (főképp gyermekek) társaságához, s a magárahagyatást büntetésnek vegye, a mennyiben belátja, hogy mások segítsége nélkül semmit sem képes tenni. Barátság és szeretet szigorúsággal váltakozzék, ha kell. A tanítás az írás-, olvasás- és számolásra szorítkozzék. Az írástanítást a szemléleti oktatás előzze meg (vonalak rajzolása). A számolást kövecskékkel kell kezdeni. Az olvasás elemeit játék közben sajátítsa el a gyermek. Kemény papirosból készült betűkkel és számokkal is játszsza a gyermek. Mindezeket azonban úgy kell kezelni, hogy ne váljanak a gyermekekre nézve unalmasakká. — A gyermek 6 éves koráig a természet körében maradjon, szabadon minden komolyabb munkától, csak ekkor kezdjen tanulni, eleinte egy-egy órát, később két-három órát napjában. Persze ezen rövid időt is nem egy folytában, de eszélyes megszakításokkal kell fölhasználnunk. Hatodik életéve előtt ne menjen az iskolába a gyermek. Bár követnék ez igazságokat a szülék, különösen a vagyonos szülék, akkor tanügyi miseriáink jó része megszűnnék önmagától!

⁴ A kisdédóvó-intézetek, melyek hazánkban legutóbb nagyon kezdenek terjedni, szintén játszva óhajtják a gyermekeket tanítani. Nagyon helytelen azonban, hogy azoknak nagyobb része Fröbel rendszerét igyek-

zókben kifejti Quintilianus, hogyan kell a tudományok elemeit előadni?

8. „Valjon Fülöp, a macedonok királya, Aristotelesre, azon kor legnagyobb bölcselőjére bízta volna-e fiát Sándort, hogy őt a tudományok elemeire tanítsa, s ez magára vállalta volna-e ezen tisztet, ha nem volt volna arról meggyőződve, hogy a tudományok elemei a legfontosabbak s azért azok előadását a legjobb tanítóra kell bízni? Képzeljük, hogy nekünk is egy ily Sándort tettek ölünkbe, egy szintoly figyelmet érdemlő kisdedet (avagy nem ilyen-e kinek-kinek a magáé?): szégyeneljem-e tehát mindjárt az elemi oktatásnál a rövidebb tanítási módot megmutatni? Nekem legalább sehogy sem tetszik az, hogy a kicsinyek előbb a betűk neveit és egymásutánját, s csak azután azok alakját tanulják meg, miként az a legtöbбекnél szokásos. A legjobb eljárás itt is az, melyet az emberek megismertetésénél szoktunk követni, hogy az alakot és nevet együtt ismertetjük. Nem kárhoztatom azon ismeretes szokást, mely szerint a gyermek, hogy a tanulásra serkentessék, elefántcsontból készült betűket kap játékszerűl, vagy valami mást, a mi épen találkozik, s a minnek a gyermek nagyon örvend, a mit kezébe fogni, jól megnézni és megnevezni szeretne.“¹

Quintilianus nagyon hangsúlyozza, mennyire fontos a tudományok elemeinek tanítása. Megbírálja korának elemi tanítóit, a grammatistákat, kik előbb tanították a betűk neveit és egymásutánját s csak azután azok alakját. Az ily eljárás hosszadalmas s a gyermeket untató volt. Quintilianus azt óhajtja, hogy a betűk nevét és alakját egyidejűleg kell ismertetni.² Megengedi azt is, hogy a kisebb gyermekeknek elefántcsontból készült betűket ad-

szik mindenben utánozni, melynek mesterkélt voltát s különösen a magyar nemzeti szellemmel ellenkezőségét eléggé kimutatta Kiss Áron, ki azt joggal ítélte el. Nem a technikai ügyesség fejlesztése legyen a kisded-nevelés főcélja, de a vallás-erkölcsi és nemzeti érzület alapvetése. A gyermekek vallás-erkölcsös és a magyar népeletből vett elbeszéléseket halljanak, magyar dalokat énekeljenek, magyar nemzeti játékokat sajátítsanak el.

¹ Lásd: Inst. or. I. I. 1, 23–26.

² A modern paedagógiában az írvaolvasás tanmenete a következő: 1. Írási (rajzolás) és szótagolási (szavak hangokra bontása és viszont hangoknak szavakká való összefüztése) előgyakorlatok. 2. Írott, azután nyomtatott betűk ismertetése (alak és név egyidejűleg.) 3. Írás (a betű írása ütenyben, előbb magában, azután szókbán) és olvasás (a betű olvasása előbb fali tábláról, azután könyvből) gyakorlása.

junk játékszerül,¹ mi által a betűk alakját lassanként jól bevési emlékezetébe és tudásvágyánál fogva azok nevét is fogja kérdezni.² S ez nemcsak az ily betűkről, hanem a többi játékszer-ről is áll.

9. »Mihelyt a gyermek az írás vonásait követni kezdi, nagyon hasznos lesz, ha azokat egy táblába jól bevéssük, hogy a stílus a bevésések által vezettessék; így nem fog az félrecsúszni, mint a viasztáblákon. Jó és gyors kézírásra kell törekedni, mit azonban, különösen az előkelők, nem igen szoktak tekintetbe venni.³ Az olvasás eleinte csak biztosságra törekedjék, azután legyen összefüggő és sokáig még lassú, míg hosszas gyakorlás után a hibanélküli folyékonyságot el nem éri.⁴

Quintilianus szerint jó és gyors kézírásra kell törekedni, melynek biztos alapvetéseül már a kis gyermeket is arra szorítja, hogy a stílus kezelésében ne legyen ingadozó, s azért az általánosan használt viasztáblák helyett szilárd anyagból készült táblákat ír elő, melyeknek a betűket ábrázoló bevésései a gyermek kezét a stílus biztos és szabályos kezelésére szoktatják. Az olvasásnál először a biztosságot hangsúlyozza Quintilianus s csak hosszú gyakorlat által óhajtja folyékonyságra juttatni a gyermeket.⁵

10. »A szótagolásnál nem kell keresni a rövid módszert. Minden szótagot meg kell tanulni, és nem kell, miként az gyakran történik, a legnehezebbeket későbbre halasztani, mikor azok a szók leírásánál előfordulnak. Midőn a gyermek a rendes szokás szerint szokat kezd írni, nagyon hasznos lesz, ha gondunk lesz arra, hogy ezen fáradságot ne pazarolja köznapi vagy épen véletlenül előjövő szókra. Ezek helyett inkább a homályosabb kifejezések tanulásához foghat, melyeket a görögök »γλῶσσαι« (glósszák) név alatt ismernek s mialatt mással foglalkoznék, oly kifejezése-

¹ Locke szintén ajánlja ezt, Herbart azon módosítással, hogy a betűk kemény papírosból készüljenek; de már cukorból vagy tésztából készült betűket, mint a philanthropusok, még sem adnának a gyermeknek!

² Nagyon sokan vétenek a gyermek természete ellen, midőn annak kérdezősködéseire türelmetlenekké lesznek s a gyermeket még ki is szidják.

³ Ma is hány ember az által akarja mintegy elhitetni velünk, hogy ő nem közönséges ember, ő „genie“, miszerint írását úgy elhanyagja, hogy hieroglypháit legjobb akarattal sem tudjuk megfejteni!

⁴ Lásd: Inst. or. l. 1. l. 27, 28, 33.

⁵ A modern paedagogia: először a készséggel való olvasást (a biztos, folyékony és tiszta olvasást), azután az értelemmel és érzelemmel való olvasást különbözteti meg.

ket tanulhat meg már az elemi oktatásnál, melyek később külön időt követelnének. — Azon sorok, melyeket a gyermeknek leírás végett nyújtunk, ne tartalmazzanak üres gondolatokat, hanem erkölcsi mondásokat. Ezek megmaradnak az ember emlékezetében késő vénségig és a még ki nem művelt elmébe vésve, az erkölcsökre jótekonny hatást gyakorolnak. Azonkívül jeles férfiak, különösen költők mondásait kell a gyermekkel játszói módon beemléltetni. Ezen években, melyekről beszélünk, s melyek még semmit sem tudnak önmaguktól létrehozni, majdnem kizárólag az emlékezőtehetség fejlesztése lehet csak a tanító feladata.“¹

Quintilianus a beszélő képesség fejlesztésére nagy gondot óhajt fordíttatni, azért kívánja, hogy a nehezebb szótagokat és homályosabb kifejezésmódokat (glosszákat) is gyakoroltassuk be a gyermekkel. Az emlékező tehetség fejlesztésére jeles férfiak és különösen költők mondásait kell a gyermekkel emléltetni. Végül a gyermek erkölcsi nevelése tekintetéből nagyon ajánlja Quintilianus, hogy a beemlézendő mondások erkölcsi igazságokat tartalmazzanak.

Az előadottakból láthatjuk, hogy Quintilianus a szülektől vagy azok helyetteseitől, a dajkáktól és paedagogusoktól, a legnagyobb szeretetet, odaadást és türelmet kívánja gyermekeik, illetőleg növendékeik nevelésénél. Valóban oly igazságokat találunk az előadottakban, melyek maig is útmutatásul szolgálhatnak a házi nevelésben. A szülők és a paedagogusok sokat tanulhatnak Quintilianustól!

II. FEJEZET.

Mi hasznosabb a gyermek hetedik életéve után, iskolába küldeni vagy továbbra is otthon tartani őt?

1: „A gyermek lassankint megnő, elhagyja anyjának ölet s megkezdi a komoly tanulást. Azon kérdést kell most fejtegetnünk; mi hasznosabb, a tanulót a szülői ház falai közt tartani továbbra is, avagy átadni őt egy látogatott iskolának és nyilvános tanítónak? Az utóbbit tartják helyesebbnek azok, kik a leghíresebb államoknak erkölcsi életét rendezték, valamint a legkitünőbb írók is.“²

¹ Lásd: Inst. or. I. I. 1, 30. 34—36.

² Lásd: Inst. or. I. I. 2, 1, 2.

Quintilianus azért veti föl a kérdést, — mi hasznosabb a gyermek hetedik életévé után, iskolába küldeni, vagy továbbra is otthon tartani őt? — mivel korában az előkelők nagyjából házi nevelőket tartottak, s a nyilvános iskolák iránt, melyek éppen Quintilianus idejében kezdtek terjedni, ellenszenvvel viseltettek. Ezen ellenszenvet igyekszik Quintilianus megszüntetni, azért hivatkozik az államalkotókra és a legkitünőbb írókra, kik mindig a nyilvános nevelést pártolták, s a következőkben iparkodik megcáfolni az ellenvetéseket, melyeket a nyilvános nevelés ellen felhozni szokás.

2. „Nem kell azonban elfelednünk, hogy vannak némelyek, kik ezen általános szokással szemben egy magánvéleményt alkottak magoknak. Ezeket különösen két szempont vezeti: az első az, hogy az erkölcsökre nézve jobbnak találják, ha a gyermek az annyira rosszra hajló kortársainak sokaságát kerüli, a mely, sajnos, gyakran erkölcstelen tetteknek lett okozója; a második az, hogy azt vélik, miszerint a tanító, bárki legyen is az, több időt fordíthat egy tanulóra, mintha ugyanannyi időt több tanulóra kell fordítania.“¹

Quintilianus fölhozza azon két érvelést, melyeket a nyilvános iskolák ellen szoktak a szülők alkalmazni. Első érvelésök az szokott lenni, hogy az iskolában erkölcstelenséget tanul a gyermek rosszviselető tanuló társaitól; a második pedig az, hogy a tanító egy gyermekkel sokkal többre mehet, mint ha több gyermeket kell tanítania. Ezen érveléseket egymásután veszi bonckés alá Quintilianus.

3. „Az első szempont mindenesetre figyelmet érdemel. Mert ha valóban áll az, hogy az iskola a tanulmányokat ugyan előmozdítja, de az erkölcsöket megrontja, úgy azon szempontot, mely az erkölcsös életre fekteti a fősúlyt, magasabbra becsülöm a legkitünőbb ismereteknél is. De az én véleményem szerint ezen két dolog elválaszthatatlan egymástól.“² Én ugyanis azt tartom, hogy csakis az erkölcsös ember lehet szónok és hogy más is lehessen az, ezt el nem ismerem. Erről tehát először! Azt mondják, hogy az iskolákban az erkölcsök megromlanak; és valóban néha azok ott megromlanak, de nemcsak az iskolában, hanem otthon is, s erre igen sok példát lehetne fölhozni, melyek bizonyítanak,

¹ Lásd: Inst. or. I. I. 2, 2.

² Quintilianus itt Plato, illetőleg Sokrates azon tanát követi, hogy erény és tudomány azonosak. (Lásd: Arist. Eth. Nicom. VI. 13. 1144. 6. 17: „Διόπερ τινές φασι πάσας τὰς ἀρετὰς προηγήσεις εἶναι.“)

hogy mindkét részen történnek sérelmek a jó hírnév ellen, valamint a legszentebb igyekvést is láthatjuk annak föntartására. A házitanító is lehet erkölcstelen ember, és a rossz-erkölcsű rabszolgákkal ép oly veszélyes a társalgás, mint a szabad szülék neveletlen gyermekeivel. Az elerkölcstelenedéstől való félelem ellen találhatnánk egy könnyű eszközt. Bárcsak mi magunk ne rontanók meg gyermekeink erkölceit! Mi már a csecsemőkornál kezdjük az elpuhítást. Ama lány nevelés, a melyet szelid bánásmódnak nevezünk, a lelket és testet egyaránt elerőtleníti. Mit nem fog kívánni felnőtt korában az, ki gyermekkorában mindig bíborban mászkált! Még alig tudja az első szavakat kimondani, de a szakácsot már megismeri és osztrigát követel. Az inyre több gondot fordítunk, mint az erkölcsökre. Gyaloghintókban nőnek fel a gyermekek; és ha néha mégis a földre lépnek, úgy minden oldalról kezeiknél fogva vezetik őket a rabszolgák. Mi örvendünk, ha a gyermekek nagyon szabadon beszélnek. Oly beszédeket, melyeket még alexandriai¹ kedvenc rabszolgáinknak sem engedünk meg, nevetéssel és csókokkal fogadunk. Ezen nincs mit csodálkoznunk, mitőlünk hallják és tanulják azokat. Ők látják barátainkat, ágyasainkat, az asztalnál fajtalan énekeknél egyebet nem hallanak, melyeket szégyenlenénk szóval elmondani. És ez szokásukká, később természetökké válik. A szerencsétlenek ezeket már elsajátítják, mielőtt tudnák, hogy azok rút bűnök; és így elpuhulva s elfásulva nem az iskolában szerzik meg ama bűnöket, hanem ők hozzák azokat az iskolába.²

Quintilianus szavaiból láthatjuk eléggé, hogy nem az iskola teszi a gyermekeket erkölcstelenekké, hanem a gyermek erkölcstelen otthona s különösen a szülék romlottsága. Utal először az erkölcstelen házi tanítókra és rabszolgákra s a szabad szülék neveletlen gyermekeire. Az ezekkel való társalgás csak rontja a gyermekek erkölceit. Rámutat azután a gyermekek erkölcstelenedésének tulajdonképeni okára, a szülék erkölcstelenségére. Nemes hevében fölkiált: „Utinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus!“ (Bárcsak mi magunk ne rontanók meg gyermekeink erkölceit!) Erős vonásokkal rajzolja, hogy miként puhítják és rontják meg a szülék gyermekeiket a rossz példadással. Az erkölcstelenségeket tehát nem az iskolában, hanem otthon, a szülei háznál sajátítják el a gyermekek, s ők hozzák

¹ Az Alexandriából származó rabszolgákat elménckedéseik miatt nagyon szerették az előkelő rómaiak.

² Lásd: Inst. or. I. 1, 2, 3, 4, 6—8.

azokat az iskolába a szülei házból. Quintilianus megengedi, hogy vannak iskolák, melyekben az erkölcstelenség az uralkodó, — a mint valóban voltak ily iskolák, miként azt művünk első részének első fejezetében láttuk, — de ezeket elítéli s többre becsüli az erkölcsösséget azon ismereteknél, melyekre az ily iskolák vezethetnek. Miként azt későbbben látni fogjuk, ő olyan iskolát óhajt, melyben a tanító maga a legképzettebb és egyúttal erkölcsös férfiú legyen, s melynek célja nemcsak gazdag ismeretekre, hanem főképp erkölcsösségre vezetni a tanuló t.

4. „Hanem a tanításnál többet foglalkozhatik az egyes az egyessel. Első sorban semmi sem akadályozza azt, hogy egy magántanító is legyen annak oldala mellett, ki nyilvános iskolába jár. És ha a magán s nyilvános tanítás nem volna egyesíthető, akkor is az iskolában történő igen tisztességes érintkezésnek világosságát többre becsülném a magányosságnak és elszigeteltségnek sötéttségénél. Mert a jeles tanító épen annak örül, ha mennél több tanítványa van és mennél nagyobb hallgatóinak köre; míg ellenben a gyenge tehetségű tanító elégtelenségének tudatában rendesen egy tanulóba kapaszkodik és nem tartja méltóságán alulinak mint tanító rabszolga működni. Tegyük fel, hogy valaki befolyásánál, baráti összeköttetéseinél és vagyonosságánál fogva egy igen tudós, mondjuk párját nem találó tanítót fogadhat házába, vajjon ez az egész napját csak a rábizott tanulóra fogja fordíthatni? Avagy lehet-e a tanulónak figyelme oly kitartó, hogy ne lankadna, miként a szem, ha sokáig használjuk? S ne feledjük, hogy a tanulmányok nagyobbreszt öntevékenységet követelnek. Az írásnál, könyvnélkül való tanulásnál, az utángondolásnál a tanító nem segíthet, sőt ezen foglalkozásoknál a beavatkozás csak ártalmas. Nem kívánom azonban, hogy a gyermeket oly iskolába küldjük, melyben azt elhanyagolják. De egy jó tanító nem fog több tanulót maga köré gyűjteni, mint a mennyit féken tud tartani; itt különösen arra kell néznünk, hogy a tanító minden tekintetben bizalmas barátunk legyen és a tanításban ne csak a kötelességérzet, hanem hivatásszeretet is vezesse őt. Habár a sűrűn látogatott iskolák kerülendők, ebből azonban nem következik, hogy az iskolák általában kerülendők. Más dolog azokat kerülni, és más közülük választani.“¹

Quintilianus az előadottakban a házi nevelés ellen érvel. A tanító jelességének éppen az a legbiztosabb ismérve, hogy mennél több tanulót igyekszik maga köré gyűjteni, s csak középszerű tehetségek elégesznek meg egy tanulóval. Gyermekeinket minden-

¹ Lásd: Inst. or. I. I. 2, 9—12, 15, 16.

esetre csak jeles tanítóhoz fogjuk küldeni, illet pedig csak az iskolában le lehetünk, tehát iskolába küldjük őket. Azonban Quintilianus hangsúlyozza, hogy az iskolák közül azt válasszuk, melynek tanítója nemcsak képzett, de kötelességét és hivatását is szerető férfi, s tanácsolja, hogy azzal baráti viszonyban éljünk.¹ Mennyi üdvös tanítást meríthetnek az idézetekből korunk szüléi! A következőkben Quintilianus a nyilvános nevelés előnyeit tünteti fel a magán nevelés hiányaival szemben.

5. „Mindenekelőtt szokja meg a jövőendő szónok, kinek a legnagyobb sokaságban és pedig a nyilvános élet gócpontjában kell majd mozognia, már kora gyermekségétől fogva, hogy az emberektől nem kell félnie és nem kell magát az elzárkózott és a világosságot mintegy kerülő életmóddal elgyengítenie. Hogyan ismerje meg az a köz-szellemet, a ki a társas-életet, mely pedig nemcsak az embereknek, de a néma állatoknak is természeti szükségletéhez tartozik, kerüli? Hozzájárul ehhez, hogy otthon a gyermek csupán azt tanulja meg, a mit éppen csak neki adnak elő, de az iskolában azt is elsajátítja, a mit másokkal ismertetnek. Naponként van alkalmunk hallani, hogy ezt a dolgot megdicséri, amazt korholja a tanító; hasznára lesz majd valamelyik tanulótársa hanyagságának ócsárlása, vagy egy másik szorgalmának dicsérése; a dicséret vetélkedésre fogja őt indítani és a kortársától való legyőzését szégyennek, idősebb társának legyőzését pedig dicsőséggnek fogja tartani. Én jól emlékszem, hogy az én tanítóim nagy haszonnal gyakorolták azt a szokást, hogy a fiúk, bizonyos osztályokba soroztatván, tehetségeik szerint jöttek egymásután a felelésre; és így annál hamarabb jött valakire a sor a szaválásban, minél nagyobb haladást látszott tenni. S ennek megítélésére egy bíróság alakult; ennél fogva igen nagy volt közöttünk a versengzés a győzelem pálmája végett; legnagyobb dicsőség volt

¹ Napjainkban sokszor halljuk, hogy a szülék az iskolai nevelés eredménytelenségéről panaszkodnak. Nagyon kevés önismeretük van az ily szüléknek! Más szemében a szálkát megelélik, magokéban a gerendát feledik! Nem állítjuk, hogy a modern iskola teljesen ment a hibáktól, mindig szokták ezek a fejlődési stádiumot kíséreni, úgy az alsó, mint a közép és felső iskolákban. Iskoláink pedig nagyobbbrészt a fejlődés stadiumát élék, azért nem lehetnek azok a hibáktól teljesen mentek. Sokkal nagyobbak azonban azok a hibák, melyeket a modern szülék elkövetnek, kik tulajdonképen nem is nevelék, hanem elpuhítják, elmaznítják gyermekeiket már a bölcsőtől kezdve. Nagyon hasonló a modern szülék eljárása azon szülékéhez, kiket Quintilianus korhol: „Utinam liberorum nostrorum mores non ipsi perderemus!” (Inst. or. I. I. 2, 6.)

pedig az osztálynak élén állani. És az ítélet nem szólt egyszer-mindenkorra; a harmincadik napon a legyőzötnök újra alkalom adatott a versenyzés megújítására. Azért míg egyrészt a győző nem hagyott fel előbbi buzgalomával, addig másrészt a legyőzöttet bántotta szégyenérzete s igyekezett a szégyent magáról elhárítani. A mennyire saját tapasztalásom után következtethetek, merem állítani, hogy ezen eljárás sokkal hatásosabb ösztönzésül szolgált szónoklattani tanulmányainkban, mint a tanítók intelme, a paedagogusok felügyelete vagy a szülők ígéretei. És valamint a tudományokban jártasabbakat a vetélkedés ösztönzi, úgy a kezdőkre és a még gyengébb tehetségűekre nézve sokkal kellemesebb tanulótársaiknak, mint tanítóiknak utánzása, azon egyszerű okból, mert az könnyebb. Mindezekhez még az is járul, hogy maga a tanító sem működhetik oly szellemi tevékenységgel és lelkesültséggel, ha csak néhány hallgatót lát maga körül, mintha nagy hallgatóság ösztönzi arra.“¹

A házi nevelésnek nagy hátránya az, hogy bátortalanná fejlesztí a növendéket, pedig a leendő szónoknak bátor föllépésre lesz majd legnagyobb szüksége. A köz-szellemet, melyet pedig a szónoknak szintén nagyon jól kell ismerni, a házi nevelés nem képes a növendékekkel megértetni. Nagy hátránya végül a házi nevelésnek, hogy nem képes ama nemes vetélkedést előidézni, mely az iskolában uralkodik, s a mely szorgalmas tanulásra serkent. Az iskolában nemcsak azt tanulja a tanuló, a mit neki, hanem a mit másoknak is magyaráz a tanító. Másoknak előhaladása és megdicsérese tanulásra buzdítja őt, míg a hanyagoknak ócsárlása hasonló szégyentől való őrizzetésre indítja. Quintilianus a versenyzést, mely az egykor tőle látogatott iskolában is dívott, a tanulásra való serkentés legjobb eszközének tartja s többre becsüli a tanítók intelménél, a paedagogusok felügyeleténél és a szülők ígéreténél. Ezen versenyzést csak az iskola létesítheti.² Az iskola a tanítónak munkakedvét is növeli. — Mindezekből láthatjuk, mennyire kardoskodik Quintilianus az iskolai nevelés mellett s helyteleníti azon eljárást, mely a gyermeket hetedik életéve után is a szülői ház falai közt marasztalja.

¹ Lásd: Inst. or. 1. I. 2, 18, 20, 26. 29.

² Azon szép eredmény, melyet a jezsuiták iskolái az elmúlt századokban elértek és még most is elérnek, nagyrészt az iskolai versenynek tulajdonítandó.

III. FEJEZET.

Az iskolai nevelés.

Miként művünk első részének első fejezetében láttuk, a római iskolák Quintilianus idejében háromfélék voltak. Első volt az elemi iskola, az u. n. litterator vagy γραμματικῆς iskolája, melyet 7. életévétől 12. életévig látogatott a gyermek, hogy az olvasást, írást és számolást vagyis az u. n. prima litteraturát elsajátítsa. Második volt a grammaticus vagy litteratus iskolája, melyet a pueritiától vagyis a 12. életévtől az adolescentiáig vagyis a 15. életévig látogatott a fiú, s a hol a grammaticában, az írók olvasásában és írásbeli dolgozatok készítésében nyert kiképzést, mely tantárgyakhoz még a zene, geometria, astronomia és eloquentia is járultak mint melléktantárgyak. A grammaticus iskolája a mi középiskoláink közül leginkább a gymnasiumnak felel meg. A harmadik iskola a rhetorok iskolája, melyet a toga virilis fölvételétől körülbelül 25 éves koráig látogatott a római ifjú,² s mely a mi felső iskoláinknak, még pedig leginkább az egyetem philosophiai, illetőleg nyelvészeti facultásának felel meg. Ezen iskolának feladata az volt, hogy jeles szónokokat képezzen a nyilvános élet számára. A tanítás két részre oszlott. Először írókat — de már nem annyira költőket, miként a grammaticusnál, hanem inkább prózai s főkép történetírókat és szónokokat — magyaráztak a rhetorok. Ezután következett a tulajdonképeni bevezetés a szónoklat művészetébe. A rhetor előadta a szónoklattant (rhetorica) elméletét és azután tanítványait az u. n. declamatiók — beszédek — szerkesztésére és előadására vezette. A gyakorlati részt akkép adta elő a rhetor, hogy először maga tartott kisebb beszédek és kívánta, hogy tanítványai azokat betanulva és őt utánózva adják elő. Később föladott egy themát a dispositio — fölosztás — megjelölésével, s a kidolgozott és előadott beszédet kijavította. Majd a dispositio megjelölése nélkül adott fel themát, s ekkor teljesen a tanítványokra bízta annak kidolgozását. Végül szabadon választott themákról szabad beszédek tarthattak a tanítványok.

¹ Quintilianus ezt „trivialis scientiá“-nak nevezi, mert az elemi iskolák a rómaiaknál régente valamely nyilvános térségen voltak, hol három út az u. u. trivium találkozott, s innen származott az elnevezés schola trivialis.

² Quintilianus bizonyossága szerint. Inst. or. I, II. 2, 3.

Quintilianus csak a grammaticus és rhetor tanításáról szól, a litterator tanítását nem fejtegeti. Minket főkép a grammaticustól előadott tantárgyak érdekelnek, melyek némi összefüggésben vannak a mai középiskola tárgyaival, azért a következőkben ezeket fogjuk ismertetni. Mielőtt azonban ezek ismertetésébe kezdenénk, szükségesnek tartjuk előadni azon tulajdonságokat, melyeket Quintilianus a tanítótól és tanulótól követel.

A jelen fejezetet több cikkelyre fogjuk osztani. Az első cikkely a tanító-, a második a tanuló tulajdonságairól szól, a harmadik a grammaticus előadta tantárgyakat fogja ismertetni.

I. CIKKELY.

A tanító tulajdonságai.

1. „A tanító első sorban atyai indulattal viseltessék tanítványai iránt és tekintse magát a szülék helyettesének. Hibái ne legyenek, s azokat másoknál se tűrje. Komolysága ne legyen elijesztő, szívélyessége pedig ne legyen túlhajtott, nehogy amaz gyűlöletre, emez tiszteletlenségre vezesse tanítványait. Sokat beszéljen nekik a becsületről és erényről; mert minél többet inti, annál kevesebb büntetést kell alkalmaznia. Legjobban őrizkedjék a haragra lobbanástól, de azért ne legyen elnéző oly hibák iránt, melyeket ki kell írtani. Az előadásban törekedjék egyszerűsége; legyen kitartó a munkában és kerülje az elhamarkodást. A kérdezősködőknek örömmel feleljen, azokat pedig, kik nem kérdezősködnek, vizsgálja meg önszántából. Tanítványainak dicséretében ne legyen fukar, de pazar se; amaz elkedvetlenedést, emez elbizakodást szül. Megfeddéseknél kerülje a keserűséget, de még inkább a gúnyolódást és gyalázást; sok tanuló föl hagyott előbbi szorgalmával, mivel a gyalázó megfeddés elkeseredetté tette őt.“¹ „A testi fenytéket semmi körülmények közt nem helyeselhetem, habár szokásban van annak alkalmazása, és Chrysippus sem rosszalja azt. Először azért nem helyeslem, mivel illetlen és rabszolgai dolog, és ha a gyermeki kortól eltekintünk, jogtalan cselekmény; másodszor, mivel az oly alacsony gondolkozású tanuló, a kit az intés meg nem javít, a verést épűgy megszokja, mint a legutolsó rabszolga; végűl pedig, mivel az ily fenytés teljesen fölősslegessé válik, ha a tanuló kellő felűgyelet alatt van.“² Quintilianus szigorű

¹ Lásd: inst. or. I. II. 2, 4—7.

² Lásd: Inst. or. I. I. 3, 13, 14.

erkölcsöket kíván a tanítótól. Igazán meghatók ez intelmek, melyeket csak egy oly meleg, szerető szív sugalhat, milyen a Quintilianusé volt! A szeretetteljes bánásmódot a tanulókkal szemben nagyon hangsúlyozza. S milyen nemes hévvel kel ki a testi fenyegetés ellen! Sokat tanulhatunk e néhány sorból, kik az ifjúság tanításával és nevelésével foglalkozunk. Tíz évi nevelői és tanítói gyakorlatunkban meggyőződünk, hogy szeretetteljes bánásmóddal lehet legtöbbet elérni; ha a gyermek szeretetét megnyertük, megnyertük annak szorgalmát és jóakarátát.

2. „A tanító mindennap valamit, jobban mondva, annyit adjon elő, a mennyit a tanulók megbírnak. Habár az olvasmány is nyújt elég példát az utánzásra, sokkal nagyobb hatást idéz elő mégis az élő szó, különösen az oly tanító szájából, kit a jól nevelt tanulók szeretnek és tisztelnek. Nem is lehet eléggé kifejezni, mennyivel inkább utánozzuk azokat, a kiket szeretünk.“¹ „A tanítónak némi engedékenységet kell a tanulók irányában tanúsítani; nemcsak azért, mivel semmi sem tűrhet el folytonos túlterhelést, és az élet- s érzéknélküli lényeknek is, hogy erőiket föntarthassák, felváltva mintegy nyugalomra van szükségök; hanem mivel a tanulási kedv az akaraton nyugszik, a mely kényszerítést nem tűr. Azért a kipihent s mintegy megújult tanulók több erőt hoznak a tanulásra, fürgébb lelkületűek is, mi erőszakkal nem eszközölhető. Azért a gyermekek játékaik ellen nincs kifogásom; mert ez is élénkségre mutat; de attól, a ki szomorú és mindig fejét lógatja, nem várhatom, hogy tanulmányaiban élénk szellemmel munkálkodjék, mikor most sincs meg benne a vidámság, mely a gyermeknek annyira sajátja. Azonban az engedékenységnak is legyen határa, nehogy megtagadása a tudomány meggyűlölését okozza, túlajtása pedig restségre szoktasson.“²

„Semmikép sem szabad a tanulóknak megengedni, hogy tetzésöket felállással vagy lármával nyilvánítsák; az ifjak addig, míg tanulók, mérsékeljék itéletöket. Csak így fogják a tanulók a tanító itéletét elfogadni és azt, a mit mond, jónak tartani. Nagyon helytelen ama humanitás-nak nevezett szokás, hogy minden alkalommal kölcsönösen dicsérgetik egymást a tanító és a tanulók; ez a mily illetlen, épp oly színészes szokás, melynek a fegyelmezett iskolában nem szabad előfordulni, mivel a komoly tudományos törekvést nagyon veszélyezteti.“³

¹ Lásd: Inst. or. I. II. 2, 8.

² Lásd: Inst. or. I. I. 3, 8–11.

³ Lásd: Inst. or. I. II. 2, 8–10.

Quintilianus azt kívánja a tanítótól, hogy csak annyit adjon elő, a mennyit a tanuló megbír; óva int a túlterheléstől. A tanulók játékát — ha kellő mértékű — helyesli.¹ Helyteleníti még Quintilianus a tanulók hangos tetszésnyilvánításának megtűrését² a tanító részéről.

3. „Nem hallgathatom el azok véleményét, kik a rethor tanítására érett fiaikat nem a legkitünőbb, hanem bizonyos ideig egy közepszerű rhetorra bizzák; mintha bizony a közepszerűség a tanításban jobb eredményt mutathatna fel, s mert egy közepszerű tanítót könnyebben megérthetnek és utánozhatnak a tanulók, s bizonyára nem tartja méltóságán alúli dolognak, hogy az elemi tanítás nehézségeivel foglalkozzék. Azt hiszem, nem kerül nagy fáradságomba annak bebizonyítása, mennyivel célszerűbb a legkitünőbb tanítónak megválasztása, és mily nehéz a hiányos tanítással előidézett hibákat kiirtani, ha azok egyszer meggyökeresedtek. Kétszeres fáradság vár a következő tanítóra, mert először a hibák leszoktatásával kell vesződnie és csak azután foghat a tanításhoz. Azért Timotheus³, a híres fuvalózó, még egyszer annyi tandíjat szedett attól, a kit már valaki tanított, mint attól, kit ő kezdett először tanítani“.

„Ama vélemény kettős tévedést tartalmaz: első tévedés az, hogy azt tartják, bizonyos ideig célra vezet a közepszerű tanítás is — és jó gyomor kell hozzá, hogy azzal megelégedjenek; de még hagyján e gondatlanság, csak kevesebbet és ne rosszabban tanítának e tanítók; — a második és gyakoribb tévedés az, hogy azt vélik, olyanok, kik a szónoklat művészetében magasabb fokot értek el, nem törődnek a csekélyebb jelentőségű dolgokkal, részint mivel nincs kedvük ilyen csekélységekkel vesződni, részint mivel nem képesek azokkal foglalkozni. De az olyat, kinek nincs kedve a csekélységekkel vesződni, nem is sorozom a tanítók közé; és a képesség azokkal foglalkozni éppen a kitünő tanítókban van meg legjobban“.

¹ A mi tan- és nevelésügyünk az utóbbi időben némi javulást mutat e tekintetben, de még mindig távol vagyunk az angolok kitünő tan- és nevelésügyi viszonyaitól.

² A bécsi és lipcsei egyetemeken tapasztaltuk a hírneves professzorok előadásain, hogy az ifjúság gyakran lármásan fejezi ki tetszését professora iránt, így pl. Lipcsében Wundtnál nem múlik el óra többszörös lábdörömbölés nélkül, Bécsben Brentanonál hoch-olás nélkül.

³ Timotheus Nagy Sándornak volt kortársa. Athenaeus IV. 84.

„Mi tehát? — nem létezik a szónoklatnak oly neme, melyet a fiúnak még meg nem erősödött értelme fölfogni képes? Minden-
 esetre létezik; de a szónoklatban jártas mesternek okosnak és a
 tanításban is jártasnak kell lenni, a tanuló felfogásához kell alkal-
 mazkodnia; miként a kitűnő gyalogló, a ki egy gyermekkel gyalog-
 gol, annak kezét nyújtja és lépéseit annak lépéseihez alkalmazza.
 És továbbá, nem a leggyakoribb eset-e, hogy a legtudósabb férfiú-
 nak előadása egyszersmind a legvilágosabb és a legkönnyebben
 érthető?”¹

Quintilianus alapos képzettséget követel a tanítótól, mert
 csak az alaposan képzett tanító képes igazán tárgyat világosan és
 érthetően előadni.

2. CIKKELY.

A tanuló tulajdonságai.

1. „A tanulók épp úgy szeressék a tanítókat, mint magokat
 a tudományokat, és szellemi szülék gyanánt tiszteljék őket. Ez a
 szeretet nagyban előmozdítja tanulásukat; mert örömmel hall-
 gatják tanítóikat, szavaiknak hitelt adnak és törekednek őket utá-
 nozni; örömet sietnek az iskolába; a dorgálásra el nem kesered-
 nek; örvendenek a dicséretnek és iparkodnak szorgalmukkal a
 tanítók szeretetét kiérdemelni. Mert a milyen kötelessége a tani-
 tónak a tudományokat előadni, ép oly kötelessége a tanulónak az
 előadottakat elsajátítani; egyik a másik nélkül nem elégséges. És
 miként az ember nemzéséhez két lény együttműködése szükséges,
 és hiába vetjük el a magot, ha azt a megpuhult barázda nem
 érleli: úgy a szónoki képességet is csak a tanító és tanítvány
 együttműködése fejlesztheti ki.”²

Quintilianus szeretetet kíván a tanulótól; csak a tanítóját
 szerető tanuló fogja örömmel hallgatni és követni tanítóját. Azért
 úgy bánjunk a tanulókkal, hogy azok szeretetét megnyerjük s ha
 ezt megnyertük, biztosítottuk a tanítás sikerének nagy részét.

2. „A gyermekeknél az emlékező képesség a legbiztosabb jele
 a tehetségnek. Két főtulajdonsága ennek: a könnyű fölfogás és a
 fölfogottaknak hű megtartása.”³ „A fiúk eleinte keveset, lassan-
 ként többet, később jó sokat tanuljanak könyv nélkül és pedig

¹ Lásd: Inst. or. I. II. 3, 1—8.

² Lásd: Inst. or. I. II. 9.

³ Lásd: Inst. or. I. I. 3. 1.

mindennap. A folytonos gyakorlattal az emlékező képességet csodálatos erősségig fejleszthetjük.¹ „Az emlékező képességhez legközelebb áll az utánzási képesség; mert az is tanulékony természetre vall, ha a tanuló azt, a mit megtanult, úgy képes előadni, miként azt a tanító mutatta. Azt a tanulót szeretem, a ki azt, a mit a tanító előad, nehézség nélkül fölfogja, olykor-olykor kérdéseket intéz a tanítóhoz, de inkább követi, mintsem megelőzi őt. Az úgynevezett csodagyermek ritkán érnek meg. Apróságokat könnyen sajátítanak el és csakhamar kérkednek azzal, a mit tudnak. De csak azt tudják, a mi legközelebb áll hozzájuk és könnyen elsajátítható. Sokat nem sajátítanak el, de gyorsan tanulnak. Ezen gyors haladásuk, éveiket tekintve, csodálatot kelt, később azonban haladásuk megakad s a csodálkozás is megszűnik.»²

Quintilianus a jó emlékezőtehetséget és utánzási képességet tartja a tanuló legjobb tulajdonainak. Hangsúlyozza az emlékező tehetség naponkénti gyakorlását. Nincs nagy bizalma az úgynevezett csodagyermekben.

3. „Vannak tanulók, kik hanyagokká lesznek, ha folyton nem dorgáljuk őket, mások ismét a dorgálásra alább hagynak szorgalmakkal; némelyeket a félelem tart féken, másokat bátortalanokká tesz; némelyeket kitarító munkásság, másokat elhamarkodás jellemez. Nekem olyan fiút adjanak, a kit a dicséret megörvendeztet, a becsvágy ösztönöz, a ki sírásra fakad, ha tanulótársa legyőzi őt. Az ilyen tanulót a becsvágy folytonos munkásságra ösztönzi, ezt nem féltem a restségtől.”³

„A tanulók tehetségeire nézve hihetetlen különbözőség uralkodik s majdnem annyi a lelkek alakja, a mennyi a testeké. Az egyik a történetet, a másik a költészetet kedveli, egy harmadikból kitűnő jogtudós válik, némelyek pedig a mezőgazdaságra a legalkalmasabbak. De a ki egy szakmát választ, azért ne hanyagoljon el mindent, a mi e szakmán kívül esik, hanem igyekezzék mindazt elsajátítani, ha még oly fáradságába kerülne is, a mi szakmájával némiképen összefügg. Mert hiszen, ha a természetes hajlam elegendő volna, akkor fölösleges lenne a tanítás. Nem akarom a természetes hajlamot elhanyagolni, sőt kívánom, hogy az kellő gondozásban és ápolásban részesüljön.”⁴

¹ Lásd: Inst. or. I. XI. 2, 40. 41.

² Lásd: Inst. or. I. I. 3, 1—5.

³ Lásd: Inst. or. I. I. 3. 6, 7.

⁴ Lásd: Inst. or. I. II. 8, 1, 7, 8, 10.

Quintilianus utal a tanulók természetének különbözőségére. A becsvágyat a tanulóban nagyra becsüli. Tekintetbe kell venni szerinte a tanuló természetes hajlamait s ápolni kell azokat.

3. CIKKELY.

A tantárgyak.

Kitűzött célunkhoz képest a grammaticusnál előadott tantárgyakat fogjuk a következőkben röviden ismertetni. Quintilianus maga sorolja fel azon tantárgyak egymásutánját. „A tanuló, mi-helyt jól tud írni és olvasni, először is a grammaticához¹ fogjon. Az mindegy, görögről vagy latinról van-e szó, habár én a göröggel kezdeném inkább. Az eljárás mindkettőnél ugyanaz. Ez a tudomány két részre oszlik: a helyes beszélés tudományára és a költők magyarázatára, tehát többet foglal magában, mint a mennyit neve igér. A helyes beszéléssel kapcsolatban áll a helyesírás; a költők magyarázatát a hiba nélkül való olvasás előzi meg, mindkettőnek pedig a józan ítélet az alapja, melyet a régi grammaticusok nagyon szigorúan alkalmaztak. Nem elég azonban csak költőket olvasni; mindenféle írókat kell tanulmányozni, nemcsak a tartalom, hanem egyes szavak miatt is, melyek gyakran az írók útján válnak érvényesekké. A grammatica továbbá nem lehet tökéletes a zene ismerete nélkül, mert ez vezet a versmértékek és a rythmus megértésére. Hasonlókép szükséges a csillagászat, mely nélkül nem lehet megérteni az írókat, kik oly gyakran a csillagok kelte s nyugta szerint határoznak meg bizonyos időszakokat. A philosophia nélkül sem boldogul a grammatica, mert majd minden költeményben vannak bizonyos helyek, melyek a természetbölcsélet alapos ismeretét kívánják. Az ékesszólás művészete, az eloquentia is részesüljön kellő figyelemben, hogy a tanuló tudjon az olvasottakról pontosan és kellő bőséggel beszélni. Ez adja meg a leendő szónoknak a kellő alapot.”²

A grammaticusnál tehát következők voltak a tantárgyak: főtantárgyak 1. a helyes beszélés tudománya, vagyis a nyelvtan, 2. az írók olvasása, 3. írásbeli (ortographiai és stilisticai) gyakorlatok,

¹ A grammatica alatt nemcsak a mai értelemben vett nyelvtant, hanem az akkor ismeretes tudományok összegét kell értenünk, nevezetesen: a költészet- és szónoklattant, a történelmet, a bölcsélet elemeit, az írók értelmezésére szolgáló szabályokat stb.

² Lásd: Inst. or. l. I. 4, 1—5.

mely három tárgy a szorosan vett „grammatica“ fogalma alá tartozott; melléktárgyak 4. a zene, 5. a geometria (magában foglalva az arithmetikát), 6. az astronomia (magában foglalva a philosophiát) és 7. az eloquentia. Ezen tantárgyakat az Institutio Oratoria első könyvének 4—11. fejezeteiben részletesen tárgyalja Quintilianus. Mi csak a legszükségesebbek ismertetésére szorítkozunk, hogy kellő képet nyerjünk ezen tantárgyak mivoltára nézve. Fontos ezeknek ismerete azért, mert belőlök fejlődtek ki lassanként a „septem artes liberales“ a „hét szabad művészet“ tanulmányai, melyek azután a trivium és quadrivium név alatt a középkor végeig fönmaradtak az iskolákban. A trivium alatt a grammatica (nyelvtudomány), rhetorica (szónoklattan), philosophia (bölcselet) vagy dialectica (gondolkodástan); a quadrivium alatt pedig a geometria (mértan), arithmetica (számтан), astronomia (csillagászat) és musica (zene) értendő. A renaissance hatása alatt átváltozott a tanításügy, a trivium és quadrivium szerint beosztott középkori iskola szervezete átalakult a „gymnasium“ név alatt, melynek Sturm János (1507—1589) strassburgi rector a tulajdonképeni megalapítója.³ Ezen gymnasium a latin és görög nyelv

³ Sturm iskolája 10 osztályból állott: „A tizedik legalsó osztályban az ábécé, syllabizálás, olvasás és írás, a latin főnév- és igeragozás minden paradigmája és a német katechismus volt a tanítás tárgya. A kilencedik osztály mestere az eltérő, rendhagyó alakokkal toldotta meg az ismeretet. A tanulónak azonfölül rendszeres sorba fűzött latin szavakat kellett tanulniok, úgy hogy nagy szókinés birtokába jutottak. A nyolcadik osztály munkája eleinte az előbb tanultak ismétlése volt s a szókinés bővítése, a gyermekek maguk állítván egybe szócsoportokat. Az év vége felé Cicero válogatott leveleit kezdték olvasni és rövid stílusgyakorlatokat készítettek. Folyvást tanulták még a német katechismust is. A hetedik osztály kezdette a Syntaxist, mely szigorúan eddigi ismereteikhez fűződött példáit mindig Ciceróból vette. A stílusgyakorlat tovább folyt, fekete tábla segítségével; Catót meg Cicerót olvasták és megkezdték a zenét. A hatodik osztályban, tíz éves korában kezdte a gyermek a görögöt, Aesopus meséivel. Cicero nehezebb leveleihez járultak most Terentius comoediái és szemelvények a latin költőkből. Az ötödik osztály prosodiát és mythológiát tanult, olvasta Cicerónak Cato és Laelius című munkáit és Vergilius eclogáit. A stílus-tanítás tovább folyt s az év végével megkezdődött a latin verselés is. A negyedik osztály Cicero beszédei közül a Verres elleni nyolcadik beszédet olvasta, azonfölül Horatius epistoláit és satiráit még görögül Pál apostol egy-egy könnyebb levelét. A harmadik osztály a rhetorica íkes beszéd, a tropusok és figurák tanával toldotta meg az ismereteket, mindent példákon világítva meg; görögül Demosthenest olvasták és hozzáfogtak Homeroshoz. A stílusgyakorlatok magasabb fokra emelkedtek, — és Terentius meg Plautus vígjátékait a tanulók elé is adták.

elsajátítását, a görög és latin írók olvasását és magyarázatát tekintette főczélnek, s ez az iskola némi módosítással még a legutóbbi időkig fönnállott.

A mai gymnasium is mutatja a trivium és quadrivium hét szabad művészetének némi nyomait, melyek ismét a grammaticus iskolájába nyúlnak vissza. Most a grammaticus iskolájában előadott tantárgyak rövid ismertetésére térünk.

1. A nyelvtan.

A nyelvtanítás először a nyelv elemeit, a hangokat tárgyalta, s felosztotta azokat mássalhangzókra (consonantes) és magánhangzókra (vocales), félhangokra (semivocales) és néma hangokra (mutae);¹ azután áttért a hangváltozásokra, melyek hajtogatás (declinatio) és áttevés (praepositio) folytán támadnak.² A szótagok változása után következett a szók fölosztása;³ ezután a név- és igeragozás (nomina et verba declinare) és pedig a névragozás a nem (genus masculinum, femininum, neutrale és commune), szám (numeri) és eset (casus) tekintetbevételével, az igeragozás a nem (genus activum és passivum), mód (qualitates), személy (personae) és szám (numeri) szerint.⁴ A rendes ragozású igéken kívül a hiányos (verba defectiva), rendhagyó (v. anomala) és személytelen igéket (v. impersonalia) is tárgyalta a nyelvtanítás. Nem hiányzott a határozó-szók (adverbia) és egyéb szónemek ismertetése sem.⁵

A nyelvtanításnak ezen menete teljesen megfelel a mai nyelvtan alaktani részének. A mai mondattannak (syntaxis) megfelel Quintilianusnál az u. n. „ὀρθοέπεια“,⁶ (orthoëpeia), vagyis egyes szóknak helyes használatáról s több szónak helyes összefüzéséről szóló tan. Előbbi szempontból az „ὀρθοέπεια“ négy osztályba sorozza a szókat: 1. honiak és idegenek (verba nostra et peregrina), 2. egyszerűek és összetettek (v. simplicia et composita),

A második osztály főtárgya a logica és testvértudománya, a rhetorica volt, mindkettő Cicero és Demosthenes beszédeire alkalmazva. Végre az első osztály a logicát és rhetorikát magasabb szempontból tárgyalta és ilyképen előkészítette a növendéket az egyetemi tanulmányra.“ Lásd Oscar Browning. A nevelés elméletének története. Angolból Budapest. 1885. 47. 48. l.

¹ Lásd: Inst. or. l. I. 4, 6.

² Lásd: Inst. or. l. I. 4, 13 Példák: secat, secuit, cadit, cecidit caedit, excidit.

³ Lásd: Inst. or. l. I. 4, 17, 18.

⁴ Lásd: Inst. or. l. I. 4, 22—27.

⁵ Lásd: Inst. or. l. I. 4, 29.

⁶ Lásd; Inst. or. l. I. 5, 33.

3. eredeti és átvitt értelemben vett szók (v. propria et translata),
 4. használatos és újonnan képzett szók (v. usitata et ficta).¹ Az egyes szók helyes használatával ellenkező hibákat „barbarismus”² névvel, míg a többi szónak helyes összefűzésével ellenkező hibákat „soloecismus”³ névvel jelöljük meg. Barbarismusok tehát az idegen nyelvből átvett kifejezések, a provinciákban használt tájszólások, sőt Quintilianus ezek alá sorozta még a durva kifejezéseket is, azonkívül valamely betűnek vagy szótagnak elhagyását vagy hozzáadását.⁴ Soloecismus pedig valamely fölösleges szónak használata (adiectio vitium, πλεονασμός), valamely szükséges szónak elhagyása (detractio vitium, ἄλλειψις), végül két szónak fölcserélése (immutatio).⁵ Míg a barbarismus és soloecismus negatív úton vezetett az „ὀρθοέπεια” ismeretéhez: addig az analogia, etymologia, a régi szónak kellő használata, a nyelvszokás (consuetudo) és a legkitünőbb írók ismerete⁶ pozitív eszközök az „ὀρθοέπεια” elsajátítására.

2. Az írók olvasása.

Az írók olvasásánál a tanulót először arra kell vezetni, hogy valamint alakilag, úgy tartalmilag is megértse az olvasott művet, azután pedig jó hangsúlyozással tudjon olvasni.

Hogy a tanulót az író teljes megértésére vezethesse a tanító, Quintilianus szerint a következő szabályokat kell követnie: „Mon-dassa el az egyes versszakokat kötetlen beszédben, valamint kérjen számot a versmértékről. Ezt annál inkább kell tudni, mivel a szónoki beszéd szerkezetében is van szükség bizonyos mértékre. Figyelmeztesse a tanulót, melyik kifejezés idegenszerű, melyik nem természetes, s melyik ellenkezik a nyelvszokással. De ezt ne gáncsolásból tegye, hanem hogy fölhívja a figyelmet a költői nyelv sajátosságaira. Célszerű lesz ezen első oktatásban azt is megmutatni, mennyi különféle értelme lehet valamely szónak. Nagy gondot fordítson a tanító mindazon tropusok magyarázására, melyek nemcsak a költeményeket, hanem a folyó beszédet is ékesítik, valamint a figurák magyarázására. Továbbá vesse a gyermekek lelkébe, mily szépség van az illő tárgyak tervszerű

¹ Lásd: Inst. or. I. I. 5, 3.

² Lásd: Inst. or. I. I. 5, 6.

³ Lásd: Inst. or. I. I. 5, 34.

⁴ Lásd: Inst. or. I. I. 5, 5–10.

⁵ Lásd: Inst. or. I. I. 5, 40, 41.

⁶ Lásd: Inst. or. I. I. 6, 3, 20, 27, 32, 39–42, 45.

feldolgozásában ; mi felel meg minden szereplő személy jellemének ; mi helyeselhető a gondolatokban és szavakban ; hol engedhető meg szóbőség, hol a mérséklet“.¹

„Hogy a tanuló jó hangsúlyozással tudjon olvasni, a tanító „olvasás közben mutassa meg, hol kell a lélekzetet visszatartani, hol kell a verssorban megállani, hol kezdődik s hol végződik egy gondolat, mikor kell fölemelni vagy lebocsátani a hangot, mit kell lassabban vagy gyorsabban, hevesebben vagy nyugodtabban és mily hangon előadni. A személyesítéseket nem kell, mint némelyek teszik, színészek módjára szavaltatni ; legfőlebb olyan helyen változik a hang, ahol a költő maga beszél“.²

Quintilianus nagyon fontosnak tartja az írók megválogatását. A gyermekkel nem lehet bármit olvastatni. „Nagy figyelmet kell fordítani az olvasmányokra. Nagyon fontos dolog, hogy a még tudatlan, elfogulatlan, gyenge lelkek ne csak azt tanulják, ami alakilag szép, hanem leginkább azt, a mi erkölcsileg jó. Azért nagyon helyeslem, hogy az olvasás Homérrel és Virgillel kezdődik, habár ezek szépségeinek fölfogására már érettebb ítélet szükséges. De erre van még idő ; hiszen nem csak egyszer kell őket olvasni. Egyelőre teljék el csodálattal a tárgy fensége iránt és ismerje meg a legszebb gondolatokat a lélek. Hasznosak a tragoeédiák, de a lyricusok is táplálják a lelket. Ezeknél azonban nemcsak a szerzőket, hanem a mű egyes részeit is meg kell válogatni ; mert a görögök gyakran szabad szájuak és Horácot is bizonyos részeknél nem szeretném magyarázni. Az elégiát, különösen a szerelmest és a hendecasyllabákat,³ melyek többnyire trágárságokat tartalmaznak, ha csak lehet, el kell távolítani ! A színművek közül első sorban a comoediákat kell olvasni, ha tiszta erkölcsöket hirdetnek“.⁴

3. Az írásbeli gyakorlatok.

Az írásbeli gyakorlatok Quintilianus szerint kétfélék : 1. az orthographiai gyakorlatok, melyek a szók helyes írására, 2. a stilisticai gyakorlatok, melyek a jó stilus elsajátítására vezettek.

1. „Most miután a beszéd szabályait megállapítottam, előadom még, mit kell az írásnál megfigyelni. A görögök ezt „ὀρθο-

¹ Lásd : Inst. or. l. I. 8, 13—17.

² Lásd : Inst. or. l. I. 8, 1, 3.

³ Tizenegy tagú jambusi verssorok, melyek többnyire trágár tartalmúak voltak.

⁴ Lásd : Inst. or. l. I. 8, 4—7.

ὀρθογραφία“ (orthographiának) hívják, mi pedig „recte scribendi scientiā“-nak nevezzük. A helyesírás művészete nem annyira a szótagok írásának ismeretét foglalja magában — mert ez a grammaticus feladatán kívül esik — hanem azon finomságokat (subtilitatem) tárgyalja, melyek kétséges eseteknél fordulnak elő.¹ „Véleményem szerint úgy kell a szót írni, a mint azt kiejtjük, kivéve azokat, melyekre nézve az írásbeli szokás mást kíván.“² Quintilianus e soraiban kifejti, mit kell értenünk a helyesírás művészete alatt, s megállapítja a helyesírás azon főszabályát, hogy a szavakat a kiejtés szerint írjuk le, tehát phonetici alapra helyezkedik. Az orthographia szerinte azon finomságokat tárgyalja, melyek kétséges esetekben fordulnak elő, ilyen esetek például, mikor ugyanaz a betű, amint hosszú vagy rövid, más-más jelentést ad a szónak, így mālus almafát, mālus rosszat jelent; vagy mikor ugyanaz a betű a nominativusban rövid, az ablativusban hosszú, így mensā az asztal, mensū az asztaltól; vagy mikor hasonhangzásu mássalhangzók szintén más-más jelentést adnak a szónak, így ad és at, quum és cum (praep.; ilyen esetek még, mikor a szók elválasztásáról van szó, például aru-spex és nem arus-pex, abs-temius és nem ab-stemius; végül, mikor bizonyos betűk használatáról van szó, milyen például a *k* betű, melyet Quintilianus a latin nyelvben teljesen szükségtelennek tart, miután megvan a *c* betű.

2. „A tanuló megismerkedett a nyelvszabályokkal és írókkal, fordítsuk most figyelmét bizonyos előgyakorlatokra (primordia dicendi), melyek a rhetorica megértésére még meg nem érett tanuló képességeit túl nem haladják. Tanulja meg tehát Aesopus meséit, melyek könnyűségükre nézve a dajkák regéihez legközelebb állanak, tiszta s hibátlan kiejtéssel elmondani, azután egyszerű stílusban leírni. A verseket tegye át kötetlen beszédbe a költemény értelmének megtartásával. E gyakorlat már nehezebb; de a ki magának már ebben könnyűséget szerzett, képes lesz nagyobb dolgok elsajátítására is. Sententiák,³ chriák,⁴ ethologiák⁵ kidolgozása, melyekhez előbb vázlatot kell adni, szintén hasznos a tanulóra nézve.“⁶

¹ Lásd: Inst. or. I. I. 7, 1.

² Lásd: Inst. or. I. I. 7, 30.

³ Bizonyos erkölcsi szabályok.

⁴ Chria, a „χρεία“ görög szóból, a rhetoroknál valamely erkölcsi szabálynak, sententiának alkalmazása egy bizonyos esetre.

⁵ Erkölcsi jellemzések.

⁶ Lásd: Inst. or. I. I. 9, 1—3.

Quintilianus szerint a jó stilus elsajátítása végett először könnyebb írókból, főképp Aesopusból kell a tanulóknak egyes részeket átdolgozni és leírni, későbbben egyes erkölcsi mondásokat, chriákat és erkölcsi jellemzéseket kell írásbeli dolgozataiban fejtegetnie.

4. *A zene.*

A költők olvasása miatt a tanuló nem nélkülözheti a grammaticusnál a zenét, azért már régebben a grammaticát összekötötték a zenével.¹ A zene vezet az emelkedés és esés, vagyis rythmus és a versmérték megértésére.² Eltekintve attól, hogy a zene az általános műveltség egyik kelléke,³ a szónokra nézve a legfontosabb ismeretágak egyike; mert csak a melódia, harmónia és rythmus ismerete — melyek a zenének tulajdonképeni tárgyai — vezet egyrészt a beszéd helyes szerkesztésére, a szók és mondatok arányos elosztására, másrészt a hang kellő alkalmazására.⁴ A hangszerek, különösen a cithara játékát is mindig dal kíséri.⁵ De Quintilianus ellene van a nőies, lágy és erkölcstelen dallamoknak, csak a tiszta, férfias dallamokat pártolja, melyek a haza hőseit dicsőítik.⁶ Quintilianus a hangszerek közül a citharát,⁷ p-alteriumot⁸ és spadicát⁹ említi. Ezekon kívül még a cymbala¹⁰ és tibia¹¹ voltak a rómaiaknál kedveltek.

5. *A geometria.*

A geometria először a síkok tanát (a planimetriát) tárgyalta, és pedig a háromszög, négyszög és kör tulajdonságait s azok

¹ Lásd: Inst. or. l. I. 10, 17.

² Lásd: Inst. or. l. I. 4, 4.

³ Lásd: Inst. or. l. I. 10, 21.

⁴ Lásd: Inst. or. l. I. 10, 22, 23.

⁵ Lásd: Inst. or. l. I. 12, 3.

⁶ Lásd: Inst. or. l. I. 10, 31.

⁷ A cithara (κιθάρα) maig is fenmaradt a gitár alakjában, melynek az olaszoknál ma is chitarra a neve.

⁸ A psalterium hasonlít a mai hárfához, csakhogy azt nem állították a földre, hanem a vállra helyezték, úgy hogy a játészó feje a hangszer nyaka és húrjai között foglalt helyet.

⁹ A spadica a citharához hasonló húros hangszer.

¹⁰ A cymbala a mai cintányérokhoz hasonló két üres félgömb, rézből készítve, melyeket ép úgy kezeltek, mint a cintányérokat.

¹¹ A tibia a mai fuvalához hasonló fuvó hangszer, melynek sok válfaja volt.

terület-számításait,¹ azután áttért a „hegyek és völgyek“ nagyságainak meghatározására, vagyis a testek tanára (a stereometriára).² A geometria a számtant (arithmeticát) is magában foglalja, „mely már az elemi oktatásnál adatott elő.“³

6. *Az astronomia.*

A geometria tanainak a csillagok járására való átvitelével származott az astronomia.⁴ Ez a nap keltét és nyugtát, a nap- és holdfogyatkozást s több effélét magyarázott. Mivel pedig „majd minden költőben vannak bizonyos helyek, melyek a természeti tűnemények ismeretét kívánják“,⁵ azért az astronomia később természetbölcseletre vezetett, melyből ismét a vallásbölcselet és ethica keletkezett. Egyszóval az astronomia később philosophiára vezetett.⁶

7. *Az eloquentia.*

„Az ékesszólás művészete, az eloquentia is részesüljön kellő figyelemben a grammaticus részéről, hogy a tanuló tudjon az olvasottakról pontosan és kellő bőséggel beszélni. Ez adja meg a leendő szónoknak a kellő alapot.“⁷ Az eloquentia fejezte be a grammaticus előadta tantárgyakat, az eloquentia volt a híd, mely a rhetor iskolájába vezetett. Az eloquentia a szóbeli előadás gyakorlásában állott, mely vagy kiváló színművek- és beszédekből egyes részletek,⁸ vagy a tanulótól készült beszéd elszavalására (declamatio) terjeszkedett ki. Nagyon vigyázott a grammaticus ezen szavalásnál a hang kellő kifejezésére és a taglejtésekre. A hang fejlesztésénél először is a hibás kiejtésről igyekezett a grammaticus a tanulót leszoktatni, azután arra vezette őt, hogy a betűket, főkép az r, l, c, g, t, d betűket és a szokat a megfelelő hangon és tisztán ejtse ki.⁹ Azon alapelvből indulva ki, hogy „nem tetszik az, a mi nem illő“,¹⁰ nagy gondot fordított a grammaticus

¹ Lásd : Inst. or. I. I. 10, 34, 36—44.

² Lásd : Inst. or. I. I. 10, 45.

³ Lásd : Inst. or. I. I. 10. 35.

⁴ Lásd : Inst. or. I. I. 10, 46. — VII. 2, 6, 7.

⁵ Lásd : Inst. or. I. I. 4, 4.

⁶ Lásd : Inst. or. I. I. 10, 46. — XII. 2, 2—20.

⁷ Lásd : Inst. or. I. I. 4, 5.

⁸ Lásd : Inst. or. I. I. 11, 12, 14.

⁹ Lásd : Inst. or. I. I. 11, 4, 5.

¹⁰ Lásd : Inst. or. I. I. 11, 11.

a taglejtésekre és a testmozgásra (gestus motusque),¹ melyeknek a gymnasticai gyakorlatok, a tánc és birkózás² szolgáltak alapul. A gymnasticai gyakorlatok célja az volt, hogy a kar, kéz, láb, fej és szem rendes és megfelelő tartása begyakoroltassék;³ azért csak annyi időt fordítottak azokra, a mennyi épen elég volt.⁴

¹ Lásd: Inst. or. I. I. 11. 16.

² Lásd: Inst. or. I. I. 11. 18.

³ Lásd: Inst. or. I. I. 11. 16.

⁴ Lásd: Inst. or. I. I. 11. 19.

